

## "KAYIP" LAR SORUNU VE TÜRKİYE

Yrd. Doç. Dr. Gökçen ALPKAYA\*

### GİRİŞ

"Herkesi aldatmış, aldatmağı iş edinmiş bile olsak,  
kendimizi aldatmamak gerekmez mi?"  
(Bilge Karasu, Gece)

İnsan hakları hukuku bağlamında "kayıp"lar, en yalın anlatımla, "zorla kaybetme" eylemlerinin kurbanları olarak nitelenebilir.<sup>1</sup> Zorla kaybetmeler ise, çok genel olarak, bir kimsenin, devlet tarafından, yasal düzende "yok" sayılacak şekilde özgürlüğünden yoksun bırakılmasını ve bazen de fiziksel varlığının "yok" edilmesini ifade eder. "Kayıp" kişi fiilen devletin elindedir, ama yetkililer nerede olduğunu, başına ne geldiğini bilmediklerini iddia ederler.<sup>2</sup> Zorla kaybetme eylemleri, "kayıp" kişiyi yasal düzende varolmayan kişiye dönüştürdüğünden, yalnızca hukuk kişiliğinin tanınması hakkını çığnemez, ancak belirli bir yasal düzen çerçevesinde ve hukuk kişiliğine bağlı olarak geçerlilik taşıyan özgürlük ve güvenlik hakkı, adil yargılanma hakkı gibi hakları da ihlal eder. Öte yandan, zorla kaybetme eylemlerine, çoğunlukla işkence ve benzeri davranışlar eşlik eder ve zorla kaybetme eylemlerinin gözardı edilemeyecek bir bölümü öldürme ile sonuçlandırılır. Bununla birlikte, bu ihlallerin yasal düzen içinde kanıtlanması, kurbanın adeta bir "yok kişi" olması nedeniyle, son derece güç, hatta, zorla kaybetmelerin sistemli bir uygulama haline geldiği ülkelerde, neredeyse olanaksızdır.

1960'ların ikinci yarısında Latin Amerika'da başgösteren zorla kaybetmeler, otuz yıl içinde pek çok ülkede yoğun ve yaygın biçimde başvurulan bir uygulama haline

\*\* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi.

<sup>1</sup> "Zorla kaybetme" terimini İngilizcede *enforced disappearance*, Fransızcada *disparition forcée* terimlerinin karşılığı olarak ve "kayıp" olgusunun rastlantısal bir ortadan kaybolma değil, zora dayalı bir eylemin sonucu olduğunu vurgulamak amacıyla kullanıyorum.

<sup>2</sup> Toine van Dongen, "Le problème des disparitions", *Bulletin des droits de l'homme*, 90/1, s. 22-23.

gelmiştir. Bu durum insan haklarıyla ilgili uluslararası ve devletdışı örgütleri harekete geçirmiş, BM Genel Kurulu da 18 Aralık 1992'de *Herkesin Zorla Kaybedilmelere Karşı Korunmasına İlişkin Bildirge*'yi<sup>3</sup> kabul etmiştir. Bildirge, her ülkenin kendine özgü koşulları uyarınca yeniden biçimlenen bu uygulamaya ilişkin kapsamlı gözlemlere dayalı bir belge olmasına karşın bağlayıcı güçten yoksundur. Ancak, bu belge, zorla kaybetme eylemlerine karşı iki önemli işlevi yerine getirmektedir. İlk olarak, içerdiği tanım ve getirdiği hükümlerle, zorla kaybetme uygulamasının teşhis edilebilmesine yardımcı olmaktadır. İkinci olarak ise, zorla kaybetme eylemleriyle ilgisi olmadığını ya da bunlara karşı olduğunu ileri süren devletlere, bu ihlallerin sona erdirilmesi için yol göstermektedir. Bu nedenle, Bildirge'nin, son yıllarda gittikçe artan "kayıp" iddialarıyla karşı karşıya kalan Türkiye açısından özel bir önem taşıdığı söylenebilir.

Bu yazıda, Türkiye'deki "kayıp" iddiaları, dünyadaki zorla kaybetme uygulaması ve 1992 Bildirgesi'nin hükümleri ışığında incelenmektedir. İlk bölümde, "kayıp" tanımı ve dünyadaki zorla kaybetme eylemlerinin ortak özellikleri ele alınmakta, daha sonra 1992 Bildirgesi'nin hükümleri kısaca değerlendirilmektedir. İkinci bölümde ise Türkiye'deki "kayıp" iddiaları çeşitli boyutlarıyla incelenmektedir. "İddia" nitelemesinin içerdiği kuşku, ileride görüleceği gibi, bu kişilerin yasal düzende ya da fiziksel olarak yok edilmesine ilişkin değil, faillerin ve bunların devletle bağlantısının açığa çıkarılmamış olmasına ilişkindir. "Kayıp"ların ayırıcı özelliği, tıpkı kaybedilen kişi gibi, bu iddiaları kanıtlanma olanaklarının da "yok" edilmesidir. Dolayısıyla, zorla kaybetme eylemlerinin, devletle bağlantısı olduğu saptanan failleri yargılanıp nihai hükümle mahkum edilene kadar kanıtlanmış sayılmayacağı için iddia olarak nitelendiği gözden kaçırılmamalıdır.

## I. DÜNYADA "KAYIP" LAR VE 1992 BİLDİRGESİ

### A. "KAYIP" TANIMI

1992 Bildirgesi, Başlangıç bölümünde, zorla kaybetme eylemlerini, "hangi görev ya da hangi düzeyde olursa olsun, devlet görevlilerinin, devlet adına ya da devletin dolaysız ya da dolaylı desteğiyle, izin vermesiyle ya da rızasıyla hareket eden örgütlü grupların ya da kişilerin insanları gözaltına alması, tutuklaması, iradeleri dışında kaçırmaması ya da diğer herhangi bir biçimde özgürlüklerinden yoksun bırakması ve daha sonra bu kişilerin akıbetini ya da buldukları yeri açıklamayı veya özgürlüklerinden yoksun bırakıldıklarını kabul etmeyi reddetmesi ve böylece onları hukukun koruma alanından çıkarması" olarak tanımlamaktadır.

Bu tanım, "kayıp"ları her hukuk düzeninin tanıdığı "gaiplik" durumundan da, çeşitli kişi ya da gruplarca maddi ya da siyasal amaçla işlenen kaçırma eylemlerinden de ayıran üç ölçüt içermektedir:

1. Zorla kaybetme eylemlerinin failleri, devletle resmi ya da gayri resmi, yasal ya da yasadışı, açık ya da gizli bir bağlantı içindedir. Diğer bir deyişle, zorla kaybetme eylemlerini gerçekleştirenler, asker ya da polis gibi güvenlik güçlerinin elemanı

<sup>3</sup>Declaration on the Protection of All Persons from Enforced Disappearances/ Déclaration sur la protection de toutes les personnes contre les disparitions forcées. Genel Kurul'un 18 Aralık 1992'de 47/133 sayılı kararla kabul ettiği Bildirge'nin Türkçesi için bak. İHD, İnsan Hakları Bülteni, sayı 73-74, Mart-Nisan 1995.

olabileceği gibi, bunlara yardımcı olmak üzere kurulmuş özel güvenlik birimlerinin, ya da bunlarla birlikte çalışan paramiliter grupların üyeleri olabilir. Öte yandan, sözkonusu devletin, zorla kaybetme eyleminin gerçekleştiği ülkenin devleti olduğu açıktır; yabancı bir devletin güvenlik güçlerinin ya da paramiliter gruplarının ülke devletinin bilgisi ya da izni dışında gerçekleştirdiği kaçırma ve alıkoyma eylemleri zorla kaybetme kapsamına girmez.

2. Zorla kaybetme eylemleri, bir kimsenin herhangi bir biçimde özgürlüğünden yoksun bırakılmasını içerir. Bu açıdan, bir zorla kaybetme eylemi yasal bir gözaltı ya da tutuklama biçiminde başlayabileceği gibi, bir kimsenin yasaya aykırı biçimde özgürlüğünden yoksun bırakılmasıyla da başlayabilir.

3. Zorla kaybetme eylemleri, özgürlüğünden yoksun bırakılan kişinin hukukun koruması dışına çıkarılmasına dayanır.<sup>4</sup> "Kayıp" kişinin özgürlüğünden yoksun bırakıldığı inkar edilir, bulunduğu yer ve akıbeti hakkında bilgi verilmez. Bu, yasal düzenin kurallarının işlerliğini yitirmesi ve yasal düzen içinde yapılabilecek hemen hemen hiçbir şey kalmaması demektir.

Ancak, bu ölçütler, bir zorla kaybetme eylemini tanımlamak açısından gerekli olmakla birlikte, her zaman yeterli değildir: Zorla kaybetme eylemlerini, devletle bağlantılı faillerin işlediği benzer nitelikteki adi suçlardan ayıran ve aslında Bildirge'de örtük olarak yer alan dördüncü bir ölçüt daha vardır. Bu, failin yanı sıra fiilin de devletle bağlantılı olmasıdır. Bu bağlantı üç açıdan mümkündür. İlk olarak, eylemin amacı devletle bağlantılı olabilir, yani örneğin yasal düzen içinde etkisiz hale getirilemeyen "devlet düşmanları" nı etkisiz hale getirmek üzere yapılabilir. İkinci olarak, eylemin gerçekleştirilmesi devletle bağlantılı olabilir, yani örneğin kişisel intikam amacıyla gerçekleştirilen bir zorla kaybetme eyleminde devlete ait yerler kullanılabilir. Üçüncü olarak, özgürlüğünden yoksun bırakılan kişinin akıbetinin ortaya çıkarılmaması devletle bağlantılı olabilir, yani örneğin yine kişisel nedenlerle gerçekleştirilen bir zorla kaybetme eyleminin aydınlatılması devlet tarafından engellenebilir. Fiilin devletle bağlantısının varlığı, yalnızca zorla kaybetmeleri benzer nitelikteki suçlardan ayırmaya yaramaz, ama zorla kaybetmelerin, doğası gereği, arızı değil, sistemli bir uygulama olduğunu gösterir. Nitekim, Bildirge'de de bu olgu göz önüne alınmış ve zorla kaybetme eylemlerinin, devlet yetkililerinin sorumluluğunun yanı sıra, devletin de sorumluluğunu doğuracağı belirtilmiştir (mad. 5).

Yine bu tanımda görülen bir başka eksiklik, "kayıp" ların akıbeti konusunda herhangi bir değerlendirmeye yer verilmemesidir. Oysa, Bildirge'nin diğer hükümlerinin de ortaya koyduğu gibi, dünyadaki uygulama, zorla kaybedilenlerin çoğunluğunun öldürüldüğünü göstermektedir. Bu durum, öldürmeyle sonuçlandırılan zorla kaybetme eylemlerinin, yasadışı, keyfi ve kestirme infazların yani kısaca "yargısız infaz" olarak anılan ihlallerin bir türü olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, zorla kaybetmeleri, "siyasal cinayet", "faili meçhul cinayet" gibi bulanık terimlerle anılan kestirme infazlardan ayıran başlıca iki özellik vardır: 1) Hiçbir zorla kaybetme eylemi, anlık bir eylem değildir, büyük çoğunlukla işkencenin eşlik ettiği belirli bir alıkoyma süresini içerir; bu yüzden sokak ortasında gerçekleştirilen "faili meçhul" cinayetlerden farklıdır; 2) Buna bağlı olarak, zorla kaybetmeler, alıkonulan kişinin geçirildiği yollarda ve tutulduğu

<sup>4</sup>Toine van Dongen, agm, s. 21.

yerlerde en azından devlet denetiminden bağımsız olmak gibi özel ayrıcalıklardan yararlanabilmeyi gerektirir.

Devletin bu konuda hiçbir sorumluluk kabul etmemesi ise zorla kaybetmeleri yargısız infazların diğer bir türünü oluşturan gözaltında öldürmelerden ve keyfi infazlardan ayırır: Gözaltında öldürmeler, çoğunlukla işkence sonucudur ve işkencenin kabul edilmesi çok ender de olsa, ölümün devlet gözetimindeyken gerçekleştiği kabul edilmektedir. Keyfi infazlarda da, gerçeğe uygunluğu tartışmalı olsa bile, "isyan" ya da "dur ihtarına uymama" gibi yasal gerekçeler gösterilir. "Kayıplar" ise, resmi olarak mutlak bir biçimde inkar edilen bir ihlal türünü oluşturmaktadır.

"Kayıp" yakınlarının durumu ise zorla kaybetme eylemlerini diğer bütün ihlallerden ayıran bir özellik oluşturmaktadır: Yakınları, "kayıp" kişinin yaşayıp yaşamadığını, yaşıyorsa nerede, hangi koşullar içinde tutulduğunu, öldürüldüyse cesedinin nerede bulunduğunu öğrenememenin derin acısı içindedir ve bu durum, işkence ve zalimce, insanlıkdışı ve aşağılayıcı muamele oluşturur.<sup>5</sup>

Bu özellikleri göz önüne alındığında, zorla kaybetmeler, ancak uygarlık-ertesini bir barbarlık olarak nitelenebilir: Çünkü, bir yandan yasal düzen çerçevesinde yetkisi altındaki herkese ve herşeye egemen olma iddiasını taşıyan, diğer yandan da yasal düzenin dışında işleyen bir mekanizmayı işleten ya da işletilmesine göz yuman ve bunun açığa çıkarılmasını engelleyen bir devlet aygıtını gerektirir. Bu yüzden, sistemli biçimde uygulanan zorla kaybetme eylemleri, Bildirge tarafından, sıradan bir insan hakları ihlali olarak değil, upkı soykırım gibi, "insanlığa karşı işlenen suç" olarak mahkum edilmektedir.

## B. ZORLA KAYBETMELERİN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ<sup>6</sup>

### 1. Zorla kaybetmelerin görüldüğü ülkeler

Zorla kaybetme uygulaması, tam da beklenebileceği gibi, Alman faşizminin buluşudur ve 1960'ların ikinci yarısında Latin Amerika'da yeniden canlandırılmıştır. Bu tarihlerde ilk kez Guatemala'da sistemli ve yaygın olarak uygulanmaya başlamış, 70'lerde ve 80'lerde diğer Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkelerine sıçramıştır. 1980'den bu yana 58'den fazla ülkede bu uygulamaya başvurulduğu belirtilmektedir.<sup>7</sup>

90'lı yıllara kadar, zorla kaybetme uygulamasına başvuran devletlerin hemen hepsi askeri cunta, tek parti ya da tek kişinin yönetimine dayanan "Üçüncü Dünya" ülkeleridir. Bunlar arasında Arjantin, Şili, Guatemala ve El Salvador gibi Latin Amerika ülkeleri, Kamboçya, Filipinler, Sri Lanka gibi-Asya ülkeleri, Zaire, Angola, Uganda, Gine, Namibya gibi Afrika ülkeleri, Irak, Suriye, Lübnan gibi Ortadoğu ülkeleri

<sup>5</sup> Mehmet Semih Gemalmaz, "İnsan hakları hukukunda kayıp kişiler olgusu", Evrensel, 4 Eylül 1995.

<sup>6</sup> Bu bölümün yazılmasında Uluslararası Af Örgütü'nün 'Disappearances' A Workbook (New York, 1981) ve "Disappearances" and Political Killings (Amsterdam, 1994) adlı yayınlarından yararlanılmıştır.

<sup>7</sup> Nations Unies, Disparitions forcées ou Involontaires, Geneva, 1994, s. 3.

bulunmaktadır. Bu dönemde Batı demokrasilerinde zorla kaybetme eylemleri görülmediği gibi, "sosyalist" ülkelerde de "kayıp" iddialarına rastlanmamaktadır.

90'lı yıllarda "Üçüncü Dünya" da "demokrasiye geçiş" süreci içine girmiş, ancak bu devletlerin çoğunlukla güçlü bir toplumsal muhalefete ya da etnik veya dinsel başkaldırlara karşı yürüttüğü şiddete dayalı bastırma ve yoketme politikalarında görülen tek değişiklik, bunun yasal bir zeminde, hukuk devletinin "istisna ilkeleri" çerçevesinde sürdürülmesi olmuştur: Artık, bu ülkelerde yürütülen açık şiddet politikasını meşrulaştırma araçları, anakronik siyasal gerekçeler değil, "ulusal güvenlik", "kamu güvenliği" gibi, klasik Batı demokrasilerinde insan haklarının sınırlandırılmasında meşru sayılan hukuksal gerekçelerdir. Bununla birlikte, yaşam hakkı, işkence yasağı gibi bazı dokunulmaz hakların çiğnenmesi, bu gerekçelere dayanılarak bile haklı gösterilemeyeceğinden, "kayıp" uygulamasına artık daha çok ülkede ve daha sık başvurulduğu söylenebilir. Çünkü, zorla kaybetme eylemleri, inanılması güç, kanıtlanması neredeyse imkansız bir yöntem olarak, bu politikaları devletin meşruluğuna gölge düşürmeden sürdürmenin en elverişli yoludur.

## 2. Zorla kaybetme eylemlerinin failleri

Zorla kaybetme uygulamasının sistemli olarak uygulandığı ülkelere bakıldığında, bu eylemlerin gerçekleştirilmesinde resmi güvenlik güçleri, özel güvenlik birimleri ve paramiliter gruplar arasında farklı bileşimler olduğu görülmektedir. Örneğin Şili ve Arjantin'de asker ve polis, Filipinler'de bunların yanı sıra köy milislerinin, Guatemala'da ise "ölüm mangaları" olarak anılan paramiliter grupların eylemleri ağırlık taşımaktadır. Bunun gibi, zorla kaybetme eylemlerinin tasarlanıp yürütülmesi de farklılaşabilmektedir. Örneğin, Şili'de, merkezi bir istihbarat biriminin, zorla kaybetme eylemlerinin tasarlanmasının ve gerçekleştirilmesinin eşgüdümünü sağladığı anlaşılmıştır. Başlangıçta ordu ve polis istihbarat görevlilerinin yanı sıra aşırı sağ partilerin üyelerinden de eleman derleyen bu birim, kısa sürede diğer istihbarat birimlerini geride bırakarak Şili'nin neredeyse tamamı üzerinde etkili olmuştur. İkinci bir işleyiş tarzı, zorla kaybetme kararının merkezden alındığı, ancak uygulamanın ordunun her düzeyindeki istihbarat birimlerince yürütüldüğü Arjantin modelidir. Brezilya'da bu iki örneğin bileşiminin sözkonusu olduğu belirtilmektedir. Üçüncü bir model ise, merkezi karar alma ve denetimin ordu, uygulamanın ise hukuken var olmayan, ancak fiilen güvenlik sisteminin içinde yer alan paramiliter gruplarca yürütüldüğü Guatemala ve El Salvador oluşturmaktadır.

## 3. Zorla kaybedilenlerin kimlikleri

Zorla kaybedilenlerin kimlikleri de ülkeye, döneme ve faillerin kimliğine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Zorla kaybetmelerin henüz kitleselleşmediği dönemlerde, "kayıp"lar çoğunlukla önde gelen muhalefet liderleri, aydınlar, demokratik örgütlerin temsilcileri ve yasal ya da gizli muhalif örgütlerin üyeleri arasından seçilmektedir. "Kayıp"ların kitleselleştiği dönemlerde ise, potansiyel muhalif olmanın da zorla kaybedilmeyle sonuçlandığı bilinmektedir. Bunun gibi, etnik ya da dinsel grupların yürüttüğü bir muhalefetin yükseldiği ülkelerde, bu gruplara mensup olmak zorla kaybedilmek için yeterli neden olabilmektedir. Öte yandan, aynı ülkede ve aynı dönemde farklı zorla kaybetme uygulamalarıyla da karşılaşmaktadır.

#### 4. Zorla kaybetme eylemlerinin amaçları

Yarattığı etkilere bakılarak, bu uygulamanın birden fazla hedefi olduğu çıkarılabilir. Bu yolla ilk olarak "düşman" etkisiz hale getirilmekte, çoğunlukla yok edilmektedir. İkinci olarak bu yöntem, olağan yargılama ve cezalandırma yollarının yavaşlığı ve etkisizliğini bertaraf etmekte, ayrıca diğer cezaların, örneğin idamın kendiliğinden yarattığı efsaneyi önlemektedir. Öte yandan, zorla kaybetme yöntemi, yargısız infazların diğer türlerinden farklı olarak, geride kalanları da bir ölçüde etkisizleştirmektedir: "Kayıp"ın yaşadığı umudunu hiçbir zaman yitirmeyen yakınları, en azından başlangıçta, kendilerine yönelen baskılara göğüs gerebilseler bile, yanlış bir davranışın "kayıp" kişinin ölümüyle sonuçlanacağı kaygısıyla olayın üzerine gidememektedir. Son olarak, ve belki de asıl önemlisi, zorla kaybetmeler, devlet aygıtını elinde bulunduranlar aksini kararlaştırmadıkça kanıtlanamamakta, bu da failleri sorumluluktan ve cezadan kurtararak bu kişilere hareket (ve suç) serbestliği sağlamaktadır.

#### 5. Zorla kaybetme yöntemleri

Zorla kaybedilen kişinin alınıp götürülme tarzı, ülkeye, zamana ve faillere göre değişmektedir. Asker ya da polislerin gerçekleştirdiği zorla kaybetme eylemleri, çoğunlukla tanıkların gözleri önünde, olağan gözüne alma usullerine uygun olarak başlamaktadır. Buna karşılık, paramilitar grupların zorla kaybettiği insanlar, çoğunlukla belirgin bir iz bırakılmadan kaçırılmaktadır. Ancak, kaybolma biçimine bakılarak eylemin faillerine ilişkin çıkarsamada bulunmanın her zaman doğru sonuç vereceği söylenemez.

#### 6. Zorla kaybetmelere karşı benimsenen resmi tutum

Zorla kaybetme eylemlerine karşın devletlerin "kayıp" iddiaları karşısında aldığı tutum büyük ölçüde aynıdır: Her "kayıp" olayında, kaybedilen kişilerin yakınlarının neredeyse şaşmaz bir kesinlikle kendilerine yönelttiği suçlama karşısında, bu devletlerin, yine neredeyse şaşmaz bir kesinlikle, bu iddiaları soruşturmamaları ve benzer açıklamalar getirmeleri dikkat çekicidir. Bu devletler, "kayıp" olduğu iddia edilen kişilerin gözaltına alınmadığını, "kayıp"ların güvenlik güçlerinin kılığında girmiş teröristler tarafından kaçırılmış, silahlı çatışmada ölmüş, yeraltına inmiş ya da yurtdışına çıkmış olabileceklerini, hatta "kayıp" listelerinin sahte adlardan oluştuğunu açıklamaktadırlar. Bununla birlikte, Arjantin örneği, bu tür "açıklama"ların değer taşımadığını acı biçimde kanıtlamıştır: Silahlı Kuvvetler'in "sessizlik yemini"ni bozduğu iddia edilen<sup>8</sup> subayların itiraflarının ardından, Arjantin Genelkurmay Başkanı, 1976-1983 yılları arasında binlerce kişinin zorla kaybedildiğini itiraf etmek zorunda kalmıştır.<sup>9</sup>

Bütün bu veriler, farklı biçim ve kapsamda olabilmekle birlikte, çeşitli ülkelerde başvuru zorla kaybetmelerin özünde bir örnek bir uygulama olduğunu göstermektedir. 1992 Bildirgesi, işte bu uygulamanın önlenmesi için geliştirilen bir dizi evrensel ölçüt içermektedir.

<sup>8</sup>Hürriyet, 29 Nisan 1995.

<sup>9</sup>Cumhuriyet, 27 Nisan 1995.

### C. 1992 BİLDİRGESİNİN HÜKÜMLERİ

1992 Bildirgesi'nin hükümleri, bu tür bir sınıflandırma içermemekle birlikte, üç grupta toplanabilir. Bunlar, "kayıp"lara karşı alınması istenen önlemler, "kayıp" iddialarının soruşturulmasına ilişkin ilkeler ve sanıkların kovuşturulması, yargılanması ve cezalandırılmasına ilişkin ilkelerdir.

#### 1. "Kayıp"lara karşı alınması istenen önlemler

Zorla kaybetme eylemlerini kolaylaştıran olguların başında, özgürlükten yoksun bırakmaya ilişkin kuralların, bu konudaki evrensel standartlara uygun olmaması ya da böyle olsa bile bu kuralların uygulamada geçersiz kılınması gelir. Özgürlükten yoksun bırakma emrini vermeye yetkili kişilerin yetkileri açıkça belirlenmemişse, özgürlükten yoksun bırakmanın koşulları belirsiz ve esnekse, özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilerin tutulabileceği yerler belirsizse, bu yerlerde tutulanlar ve salıverilenler kayda geçirilmiyorsa, ya da bunları düzenleyen kurallar bulunduğu halde bunların uygulanması denetlenmiyor ve aykırı uygulamalar yaptırımla karşılaşmıyorsa, bu ortamda insanların çekinmeden zorla kaybedilmesi mümkündür.

Bu nedenle, Bildirge, bu tür kuralların yanı sıra, bunların uygulanmasına ilişkin ilkeler de getirmektedir. Bu bağlamda, her devletin ulusal hukukunda, bir kimseyi özgürlüğünden yoksun bırakmayı emretmeye yetkili görevlileri ve bu tür emirlerin verilebileceği koşulları gösteren kurallar bulunması (mad. 12/1); tutuklama, tutma, gözaltında tutma, nakil ve hapsedmeden sorumlu olan bütün görevlilerin ve ayrıca yasa tarafından güç ve ateşli silah kullanmaya yetkili kılınan diğer görevlilerin iyi belirlenmiş bir hiyerarşiye uygun olarak sıkı bir gözetiminin sağlanması öngörülmektedir (mad. 12/2).

Bildirgeye göre, özgürlüğünden yoksun bırakılan herkes, resmen kabul edilen bir tutulma yerinde bulundurulmalı ve bu yerlerde özgürlüğünden yoksun bırakılan bütün kişilere ilişkin güncelleştirilen bir resmi kayıt tutulmalıdır (mad. 10/1 ve 10/3). Bu kişilerin tutulmasına, nakledilmesine ve tutulma yerine ilişkin bilgiler, ilgili kişiler aksini istemedikçe, aile üyelerine, danışmanlarına ya da bu bilgiyle meşru olarak ilgilenen diğer bütün kişilere derhal iletmeli (mad. 10/2) ve bu konuda yasal bir nedeni olmadan bilgi vermeyi reddeden görevliler için ceza öngören kurallar getirilmelidir (mad. 12/1). Ayrıca, özgürlüğünden yoksun bırakılan herkes, gerçekten salıverildiklerini ve ayrıca gerek fiziksel bütünlüklerinin, gerekse haklarını tam olarak kullanma yeteneklerinin güvence altına alındığı koşullarda salıverildiklerini güvenilir biçimde doğrulamaya olanak tanıyacak şekilde salıverilmelidir (mad. 11).

#### 2. "Kayıp" iddialarının soruşturulmasına ilişkin ilkeler

Zorla kaybetme eylemlerini kolaylaştıran, hatta özendiren bir uygulama, "kayıp" iddialarının bağımsız ve yetkili bir otorite tarafından soruşturulmamasıdır. Özellikle zorla kaybetme uygulamasının sistemli biçimde yürütüldüğü ülkelerde, faileri koruyan ve bu suçun soruşturulmasını önleyen son derece ayrıntılı bir hukuksal mekanizma işletilmektedir. Bir kimsenin zorla kaybedilmesi durumunda başvuruda bulunan kişilere hukuksal engeller çıkarılması, soruşturma yetkisinin bağımsız otoritelere değil, hiyerarşi içindeki birimlere bırakılmış olması, zorla kaybetme eylemlerine karşı iddia edilen görevlilerin soruşturmayı engelleyebilecek olan konumlarında bırakılması, soruşturma

yapılmasını gerektiren kuralların ya da bunların uygulanmasını sağlayacak yaptırımların bulunmaması gibi genel nitelikli engellemelerin yanı sıra, "sessizlik yemini" gibi özel ve gizli kuralların da bulunabildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, başvuruda bulunanların ve zorla kaybetme eyleminin açığa çıkarılmasına katkıda bulunabilecek diğer kimselerin korkutulup sindirilmesi ve bu tür eylemlerin de yaptırımla karşılaşmaması belirtilen güçlükleri daha da artırmaktadır.

1992 Bildirgesi, buna karşı, odak noktasında tam yetkili ve bağımsız bir otorite bulunan bir başvuru mekanizması öngörmektedir. Buna göre, bir kişinin zorla kaybedildiğine ilişkin bilgisi olan ya da bununla meşru olarak ilgilendiğini ileri süren herkesin, yetkili ve bağımsız bir devlet otoritesine şikayette bulunma hakkı tanınmalı ve bu şikayetin derhal ve tarafsız biçimde derinleştirilmiş bir soruşturmayı başlatması hakkı güvenceye alınmalıdır. Hatta, Bildirge, resmi bir şikayette bulunulmamış olsa da, bir kişinin zorla kaybedildiğine inanmak için makul gerekçeler varsa, devletin konuyu bu tür bir soruşturma için hemen belirtilen otoriteye sevketmesini öngörmektedir (mad. 13/1). Bu otoritenin, tanıkları zorla getirme, ilgili belgeleri çoğaltma ve yerlere ani ziyaretler yapma yetkisi de dahil olmak üzere, soruşturmayı etkili biçimde yürütmek için gereken yetki ve kaynaklara sahip olması sağlanmalıdır (mad. 13/2). Bir soruşturma, yukarıda betimlenen prosedürlere uygun olarak, zorla kaybedilen kişinin akıbeti aydınlatılmadığı sürece yürütülebilmelidir (mad. 13/6).

Genel olarak, bir zorla kaybetme eylemine ilişkin soruşturmayı sınırlandırmak ya da engellemek için hiçbir önlem alınmamasını isteyen (mad. 13/1) Bildirge, bu bağlamda özellikle zorla kaybetme eylemlerinden herhangi birini gerçekleştirdiği ileri sürülen kişilerin, belirtilen soruşturma boyunca bütün resmi görevlerinden uzaklaştırılmasını istemektedir (mad. 16/1). Öte yandan, Bildirge'ye göre, bir "kayıp"la ilgili olarak başvuruda bulunan kişi, avukat, tanıklar ve soruşturmayı yürütenler de dahil olmak üzere, soruşturmaya katılan herkesin, kötü davranış, sindirme ve misillemelere karşı korunmasının sağlanması için girişimlerde bulunulmalıdır (mad. 13/3). Bildirge, ayrıca, bunlar ve benzeri her türlü müdahalenin gereğince cezalandırılmasını sağlamak için de girişimlerde bulunulmasını istemektedir (mad. 13/5).

### 3. Sanıkların kovuşturulması, yargılanması ve cezalandırılmasına ilişkin ilkeler

Zorla kaybetme eylemlerini özendiren bir diğer durum ise, faillerin çok çeşitli gerekçe ve yöntemler sayesinde kovuşturma, yargılama ve cezadan bağışık tutulmasıdır. Zorla kaybetme uygulamasının sistemli olarak yürütüldüğü ülkelerde, çoğunlukla, belirtilen engellemelere rağmen yapılabilen soruşturmalar zorla kaybetme eylemlerine karıştığı ileri sürülen kişilerin gerçekten de bu eylemlere karıştığını doğrulasa bile, bu kişiler hakkında kovuşturma ve yargılama yapılmasını engelleyen, bunların cezalandırılmalarını önleyen ve değil cezalandırılmak, ödüllendirilmelerini sağlayan bir yasal düzen yürürlükte. Öte yandan, zorla kaybetme uygulamasının geçmişte sistemli biçimde yürütüldüğü bazı ülkelerde, "toplumsal uzlaşma" adına, bu uygulamanın



unutturulmak istendiği, af ve benzeri yollarla faillerin korunmaya çalışıldığı görülmektedir.<sup>10</sup>

Bu nedenle, 1992 Bildirgesi, belirtilen türde (yani bağımsız ve yetkili bir otorite tarafından yapılan) bir resmi soruşturmanın sonuçları bunu doğruluyorsa, bir zorla kaybetme eylemine katıldığı ileri sürülen herhangi bir kimsenin, kovuşturulmak ve yargılanmak üzere devletin yetkili sivil otoriteleri önüne çıkarılmasını ve zorla kaybetme eyleminden sorumlu olduğu ileri sürülen bütün kişilerin yargıya sevk edilmesi için, mümkün olan uygun yasal önlemlerin alınmasını öngörmektedir (mad. 14). Bildirge, zorla kaybetme oluşturan eylemlerin, failleri kayıp kişilerin akıbetlerini ve nerede olduklarını gizlemeye devam ettiği ve olgular aydınlatılmamış kaldığı sürece, sürekli suç olarak değerlendirilmesini istemekte (mad. 17/1) ve zorla kaybetme eylemlerinde zanaşımı varsa, zanaşımı süresinin uzun tutulmasını ve suçun aşırı ağırlığıyla orantılı olmasını öngörmektedir (mad. 17/3). Öte yandan, Bildirge, zorla kaybetme suçunu işleyen ya da işlediği ileri sürülen kişilerin, hiçbir özel af yasasından ya da herhangi bir ceza yargılamasından ya da yaptırımından bağışık tutulmaları sonucunu doğuracak benzeri önlemlerden yararlandırılmayacaklarını belirtmektedir (mad. 18/1).

Bildirgeyi genel olarak değerlendirmek gerekirse, bu belgenin, zorla kaybetme uygulamasını ortaya çıkaran koşulları gözardı ettiği ve gerek bu koşulların varlığı, gerekse bu uygulamanın yürütülmesi konusunda devletlerin rolünü ikinci plana attığı söylenebilir.<sup>11</sup> Bu da, genelde devletler hukukunun, özeldede insan hakları hukukunun doğasına uygundur. Bununla birlikte, bu niteliği gözardı edilmemek koşuluyla, Bildirge, hem teşhis edilmesine katkıda bulunduğu bu uygulamayı evrensel düzeyde mahkum etmesi, hem de bunun sona erdirilmesine yönelik evrensel ölçütler getirmesi nedeniyle son derece önemli bir adımdır.

## II. TÜRKİYE'DE "KAYIP" İDDİALARI

### A. TÜRKİYE'DE KAYIP İDDİALARINA İLİŞKİN GENEL VERİLER

#### 1. Türkiye'de "kayıp" iddialarına ilişkin kaynaklar

Türkiye'de, "kayıp"lar üzerine yayınlanmış bir bilimsel çalışmaya rastlanamamıştır.<sup>12</sup> Bunun gibi, "kayıp"lara ilişkin resmi veriler bulunup bulunmadığı da saptanamamıştır. Devletin "kayıp" iddialarını derleyen bir birimi yoktur, yetki, görev ya da ilgi alanlarına "kayıp"ların da girmesi gereken Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı

<sup>10</sup>Örneğin, Brezilya'da, "kayıp"ların ölü ilan edilmesi ve yakınlarına tazminat ödenmesi yoluyla bu suçun örtbas edilmek istendiği bildirilmektedir, Evrensel, 30 Temmuz 1995.

<sup>11</sup>Aynı saptama, Uluslararası Af Örgütü'nün zorla kaybetme eylemlerine karşı geliştirdiği ilkeler metni için de geçerlidir. Bu metnin Türkçesi için bak. İHD, İnsan Hakları Bülteni, sayı 63-64, Mayıs-Haziran 1994.

<sup>12</sup>Genel olarak "kayıp"lar ve insan hakları hukukuna ilişkin olarak bak. Mehmet Semih Gemalmaz, a.g.m. Ayrıca bak. Mehmet Semih Gemalmaz, Latin Amerika'da İnsan Hakları, İstanbul, Kavram Ajans Yayıncılık, 1991; Mehmet Semih Gemalmaz, Yaşam Hakkı ve İşkence Yasası, İstanbul, Kavram Yayınları, 1993.

gibi çeşitli devlet organları da bu konuda veri sağlamamaktadır.<sup>13</sup> TBMM'nin İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'nun "kayıp" iddialarıyla ilgili bir alt komisyonu bulunmakla birlikte, bu komisyon kayda değer bir çalışma yapamamıştır. Yine TBMM'de, "Ülkemizin Çeşitli Yörelerinde İşlenmiş Faili Meçhul Siyasal Cinayetler Konusunda Meclis Araştırma Komisyonu"nun hazırladığı, ancak henüz kesinleşmeyen rapor,<sup>14</sup> yaygın anlayışa uygun olarak, cesedi bulunan "kayıp"ları, "faili meçhul cinayet" olarak nitelendirdiği için, bu konuda önemli, ancak kısmi veriler sağlamaktadır.

Bu nedenle, Türkiye'de "kayıp"lara ilişkin kaynaklar, esas olarak basın-yayın organlarının haberleri ile insan hakları kuruluşlarının hazırladığı raporlardan oluşmaktadır. Ancak bu kaynaklar, yeterli ve sağlıklı veriler içermekten uzaktır. Özellikle büyük yayın gruplarının çıkardığı günlük gazete ve süreli yayınların, diğer insan hakları ihlalleri gibi, "kayıp" iddialarına da yer vermediği görülmektedir. Bunlar, "kayıp"ları, ancak bir ceset bulunduğu ya da ailelerin ve insan hakları kuruluşlarının eylemlilikleriyle desteklendiğinde haber olarak değerlendirmektedir. Bu konuda kısmen ve ancak zaman zaman duyarlı bir yayın çizgisi izleyen Cumhuriyet ve ele alınan dönemin son ayında yayınlanmaya başlayan Yeni Yüzyıl gazetesi bir yana bırakılırsa, "kayıp" iddialarına yer veren Özgür Gündem, Aydınlik, Özgür Ülke, Gerçek, Evrensel gibi günlük gazete ve süreli yayınlar, önemli çizgi farklılıklarına karşın, esas olarak "tarafı", yani, ileride inceleneceği gibi, "kayıp"ların aralarından çıktığı "muhalif/sol" kesimindedir. Bu yayınların da bütün "kayıp" iddialarını yansıtmaktan uzak olduğu, ayrıca daha sonra "kayıp" olmadığı anlaşılan kişilerin durumuna her zaman yer verilmediği görülmektedir.

"Kayıplar"a ilişkin verileri derleyen insan hakları kuruluşlarına gelince, bunların başlıcaları 1986'da kurulan İnsan Hakları Derneği, ile 1990'da kurulan Türkiye İnsan Hakları Vakfı'dır. Bu kuruluşların çalışmaları, Türkiye'de "kayıp"lara ilişkin oldukça güvenilir veriler içermekle birlikte, bunlar da tam ve sağlıklı veriler değildir. Öte yandan, gerek İHD'nin, gerekse TİHV'nin "kayıp" olgusunu dar anlamda ele alması da çeşitli sakıncalar yaratmaktadır. İlk olarak, her iki kuruluş da "kayıp"ları "gözetiminde kayıplar" olarak nitelemekte, dolayısıyla ancak faillerin gözetimine alma yetkisine sahip devlet yetkilileri olduğu olayları bu kapsamda değerlendirir görülmektedir. Oysa "kayıp"lar, gözetimine alma yetkisine sahip olmadığı halde, "devletin dolaysız ya da dolaylı desteğiyle, izin vermesiyle ya da rızasıyla hareket eden örgütlü grupların ya da kişilerin"

<sup>13</sup> Ancak, insan haklarından sorumlu eski Devlet Bakanı Azimet Köylüoğlu'nun bakanlıktan ayrıldıktan sonra İçişleri Bakanı'na verdiği bir soru önergesinde, 1980'den bu yana gözetiminde kayboldukları iddia edilen 327 kişinin 327 kişinin de İçişleri Bakanlığı tarafından bilindiğini belirtmesinden, bu konuda resmi bazı verilerin bulunduğu anlaşılmaktadır, Yeni Politika, 19 Nisan 1995.

<sup>14</sup> TBMM'nin 9 Şubat 1993 tarih ve 217 sayılı kararıyla kurulan bu komisyonun hazırladığı [Esas no. 10/90, Sayı no. A.01.1.GEÇ] raporun kesinlik kazanmasının, "devleti suçladığı" gerekçesiyle komisyonun bazı üyeleri tarafından engellendiği bildirilmektedir; Yeni Yüzyıl, 21 Nisan 1995, Cumhuriyet, 22 Nisan 1995. Bu konuda basına yansıyan son bilgi, raporun ortada kaldığıdır, Cumhuriyet, 3 Temmuz 1995. Bu rapor, Birleşik Sosyalist Parti tarafından yayınlanmıştır, bak. TBMM Faili Meçhul Cinayetler Araştırma Komisyonu Raporu (Taslak), İstanbul, Birleşik Sosyalist Parti İstanbul İl örgütü Yayınları, 1995.

kaçırma ya da diğer herhangi bir yolla özgürlüğünden yoksun bıraktığı kişileri de içerir.<sup>15</sup> İkinci olarak, insani amaçla çalışan bu kuruluşlar, akıbeti belli olan yani cesedi bulunan kişileri "kayıp"lar listesinden düşerek, ya "gözetiminde ölümler" ya da "faili meçhul cinayetler" listesine almaktadır. Bu, belirli aralıklarla güncelleştirilen ve zaten hızla artan yeni olaylarla uzayan bu listelerde sürekli bir değişikliğe yol açmaktadır. Ancak, daha önemlisi, bu tür bir ayırım, "kayıp"lara ilişkin iddiaların sistemli bir uygulamayı yansıtmayı yansıtmadığının bütün boyutlarıyla incelenmesindeki güçlükleri artırmaktadır.<sup>16</sup>

Kaynaklara ilişkin bu sorunlar nedeniyle, bu yazıda verilen sayılar ve değinilen olaylar, İHD ile TIHV'nin ve büyük ölçüde bunların çalışmalarını kullanan uluslararası örgütlerin verileriyle birebir örtüşmediği gibi önemli bazı farklılıklar da içermektedir. İlk olarak, incelenen olaylar, yukarıda açıklanan zorla kaybetme uygulamasının tipik özelliklerini taşıyıp taşımadıklarına bağlı olarak seçilmiştir. Dolayısıyla, yakınlarının ya da insan hakları kuruluşlarının iddia ya da tanımlamalarına bağlı kalınmaksızın, zorla kaybetme eylemine işaret eden olaylar "kayıp" iddiaları kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak, ileride değinileceği gibi, başlangıçta tipik bir "kayıp" olayı gibi görünmekle birlikte, daha sonra gözetiminde olduğu ya da tutuklandığı açıklanan kişilere ilişkin "kayıp" iddiaları, sayısal veriler arasına alınmamıştır. İkinci olarak, ancak birden çok kaynaktan yer verilen ya da aynı kaynaktan yer verilse bile belirli aralıklarla tekrarlanan "kayıp" iddiaları ele alınmış, bunların içinden de belirli verileri içeren olayların seçilmesine dikkat edilmiştir.<sup>17</sup> Bu sınırlandırmanın sonucunda, bu yazıda, 1991-1994 yılları arasındaki 400'den fazla "kayıp" iddiasından, yalnızca 104 olaya ilişkin 136 "kayıp" iddiası değerlendirilmektedir.<sup>18</sup> Bu sınırlandırmanın yalnızca bu yazının amaçlarından kaynaklandığı, ele alınamayan "kayıp" iddialarına ilişkin hiçbir önkabul içermediği vurgulanmalıdır.

## 2. Zaman açısından Türkiye'de "kayıp" iddiaları

Türkiye'de "kayıp" iddiaları, 12 Eylül 1980 askeri darbesini izleyen cunta döneminde değil, bundan on bir yıl sonra, 1991'de yoğunluk kazanmaya başlamıştır.<sup>19</sup>

<sup>15</sup>Nitekim, TIHV, 1993 yılı içinde bu nitelemeyi vazgeçerek "kayıp" iddialarına "Ortadan kaybolanlar" başlığı altında yer vermektedir, bak. Türkiye İnsan Hakları Raporu, 1993, s. 187.

<sup>16</sup>Bu tür bir incelemede, örneğin, "kayıp"ların sayısındaki artışın gözetiminde ölümlerin sayısında bir düşüşe yol açıp açmadığının saptanması önemli sonuçlara varılmasını sağlayabilecektir.

<sup>17</sup>Bu veriler, "kayıp" olduğu iddia edilen kişinin alınıp götürüldüğü ya da en son görüldüğü tarih; öldürülmüş ise cesedinin bulunduğu tarih; "kayıp" kişinin alınıp götürüldüğüne ya da belirli bir yerde tutulduğuna ilişkin tanık anlatımlarının bulunması ve son olarak, zorla kaybedildiği ileri sürülen kişinin yakınlarının ileri sürdüğü makul gerekçelerin varlığıdır.

<sup>18</sup>Bu 136 kişinin adları, zorla kaybedildikleri yer, götürüldükleri ya da en son görüldükleri tarih ve akıbetlerine ilişkin veriler, yazının sonundaki ektedir.

<sup>19</sup>İHD'nin verilerine göre, aradaki bu on bir yıl içinde 13 kişi zorla kaybedilmiştir. Aslında, bu dönemde, yaşam hakkı ihlalleri içinde gözetiminde işkence ile öldürme ve diğer keyfi infazlar başat olmakla birlikte, "kayıp"ların sayısının daha yüksek olması mümkündür; nitekim, diğer yargısız infazlar içinde "kayıp"ların da '1991 Türkiye'sinde günyüzüne çıkmasının, 1980 *coup d'état*'sı sonrasında yaygın bu pratiklerin

Bu yazıda değerlendirilen 136 "kayıp" iddiasının zaman açısından dağılımı, bu yoğunlaşmayı açıkça ortaya koymaktadır. 1991'de 11 kişinin zorla kaybedildiği ileri sürülmüştür, bunlardan 8'inin cesedi bulunmuştur. 1992'de yine 11 "kayıp" iddiası vardır, bunlardan 2'sinin cesedi bulunmuştur. 1993'te "kayıp" iddialarının sayısı 50'ye yükselmiş, bunlardan 21'inin cesedi bulunmuştur. 1994'te zorla kaybedildiği iddia edilenlerin sayısı 64'ü bulmuş, bunlardan 39'unun cesedi bulunmuştur.<sup>20</sup> Bu çalışmanın kapsamı dışında tutulan 1995 yılının ilk yarısında da bu hızlı artışın sürdüğü bilinmektedir.<sup>21</sup>

Türkiye'de "kayıp"lar bütün boyutlarıyla açığa çıkarılmadıkça, "kayıp" iddialarının neden askeri cunta döneminde değil de 1990'lı yıllarda yükseldiğini açıklayabilmek güçtür. Ancak, yine de 1991'deki bazı gelişmelere değinilebilir. 1991 yılı, cuntayı izleyen sekiz yıl boyunca iktidarda kalan ANAP'ın yerini, "insan hakları, hukuk devleti ve demokrasi" vaadini seçim sloganı haline getiren DYP ve SHP'nin kurduğu koalisyonun almasını sağlayan kitlesel bir muhalefetin yükseldiği yıldır. Aynı yıl, Kürt kimliğini öne çıkaran HEP (Halkın Emek Partisi) kurulmuş, daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacak olan bu parti SHP'yle seçim ittifakı yaptığı 1991 seçimlerinde TBMM'ye girmiştir. Siyasal iktidarın el değiştirmesi, demokrasi, hukuk devleti ve insan hakları alanında herhangi bir olumlu gelişme sağlamamış, aksine, bir yandan 12 Eylül'ün hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayan, antidemokratik yasal düzeni bütün cephelerinden aşırır, fiili güç dengesinin yarattığı kurallar toplumsal yaşamın hemen her alanında yasaların yerini almaya başlarken, diğer yandan da bu gidişi engelleyebilmek amacıyla özellikle hak ve özgürlükler alanında yeni baskıcı yasal düzenlemelere başvurulmuş. Bunun "kayıp" iddiaları açısından en önemli örneği, 1991 yılında yürürlüğe giren Terörle Mücadele Kanunu'dur. Yasanın, daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen bazı hükümleri, açıkça, işkenceye ve işkence ile adam öldürmeye, dolayısıyla zorla kaybetme eylemlerinin bir türüne cevaz verir niteliktedir.<sup>22</sup> Ancak, Terörle Mücadele Kanunu, bu dönemde yürürlüğe giren ya da uygulanmaya başlanan benzeri hukuka aykırı yasal düzenlemelerden yalnızca birisidir.<sup>23</sup> Hukukun, yasalar tarafından bile çiğnendiği

alenileşmesi' olduğu belirtilmektedir, Mehmet Semih Gemalmaz, "1991 Türkiye'sinde İnsan Hakları", *Türkiye İnsan Hakları Raporu 1991*, s. 15.

<sup>20</sup>Bu sayıları İHD'nin verileriyle karşılaştırmak yararlı olabilir: İHD Genel Başkanı Akın Birdal, 1991'de 4, 1992'de 8, 1993'te 23, 1994'te ise 27 kişinin kaybolduğunun kesinleştiğini, yalnızca 1994'teki kesinleşmemiş kayıp iddialarının sayısının ise 328 olduğunu açıklamıştır, *Yeni Yüzyıl*, 6 Haziran 1995.

<sup>21</sup>İHD verilerine göre, 1995'in ilk üç ayında kaybolanların sayısı 77'dir, *Yeni Yüzyıl*, 6 Haziran 1995.

<sup>22</sup>31.3.1992 tarih ve E. 1992/18, K. 1992/20 sayılı Anayasa Mahkemesi kararı için bak. *Resmî Gazete*, 27.1.1993. Yasanın 15. maddesinin ilk fıkrasına göre, terörle mücadelede görev alan istihbarat ve zabıta amir ve memurları ile bu amaçla görevlendirilmiş diğer personel bu görevlerinin ifasından doğduğu iddia edilen suçlardan dolayı haklarında açılan kamu davası sonuçlanıncaya kadar tutuksuz yargılanırlar. Aynı maddenin üçüncü fıkrasına göre ise, bu kimselerin bu görevlerinin ifasından doğduğu iddia edilen suçlardan, adam öldürmek ve adam öldürmeye teşebbüs suçları hariç, taksirli suçlarla diğer suçlar hakkında Memurin Muhakematı Hakkında Kanun hükümleri uygulanır.

<sup>23</sup>Östelik, iptal edilseler de, yasanın söz edilen hükümlerinin, sanki yürürlükteymiş gibi uygulandıklarına ilişkin haberler basına yansımaktadır. İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'nın, işkenceyle suçlanan polisler hakkındaki bir dosyayı bu maddeye

böylesi bir ortamda, fiili güç dengesini zor yoluyla korumayı ya da değiştirmeyi amaçlayan güçlerin yasadışı faaliyetleri de yükselmiştir. Bu bağlamda yalnızca PKK ve yasadışı sol örgütlerin değil, devlet içinde yapılandığı ileri sürülen örgütlerin yasadışı faaliyetlerinden de söz edilmektedir. Resmî olarak mutlak biçimde reddedilmekle birlikte<sup>24</sup> Meclis'te görüşülmesi istenen,<sup>25</sup> Faili Meçhul Siyasal Cinayetler Konusunda Meclis Araştırma Komisyonu'nun raporunda da ciddi biçimde yer verilen<sup>26</sup> bu tür iddiaların gerçekliği hukuken kanıtlanmadığı gibi, gerçeğe aykırılıkları da hukuksal açıdan kanıtlanmış değildir. Öte yandan, insan hakları devletin çeşitli organları tarafından ağır, yaygın ve pervasız bir biçimde çiğnenmekteyken, sorumluluğu bu tür "gizli fail"lere atmak da fazla anlamlı görünmemektedir.<sup>27</sup> İşte böyle bir ortamda, "kayıp" iddiaları, sayıları binleri bulan "faili meçhul" cinayetler ile diğer kaçırma ya da öldürme eylemlerinden belirgin biçimde ayrılan ve gittikçe yoğunlaşan bir uygulamaya işaret etmektedir.

### 3. Coğrafi dağılım açısından Türkiye'de "kayıp" iddiaları

Ele alınan dönemde "kayıp"ların coğrafi dağılımı incelendiğinde, saptanabilen ilk özellik, bu iddiaların Olağanüstü Hal (OHAL) Bölgesi<sup>28</sup> ile İstanbul'da yoğunlaşmasıdır.

dayanarak İl İdare Kurulu'na göndermesine ilişkin olarak bak. Yeni Politika, 7 Ağustos 1995.

<sup>24</sup>Dönemin başbakanı, "kontrgerilla" tartışmalarını, "bir ideolojinin devleti yıpratmak için sığındığı bir olay" diye niteleyerek, bu konudaki iddiaları "Araştırılmı efendim, ne çıkar? O zaman herşeyi araştırılmı, yarın güneş doğacak mı diye araştırılmı" sözleriyle reddetmektedir, Cumhuriyet, 24 Şubat 1993.

<sup>25</sup>İncelenen dönemde bu konuda basına yansıyan iki girişim olmuştur. "Kontrgerilla" konusunda meclis araştırması açılmasını isteyen SHP milletvekillerinin girişimi, bu konunun Faili Meçhul Siyasal Cinayetler Konusunda Meclis Araştırma Komisyonu'nun görev alanına girdiği gerekçesiyle, parti içinde engellenmiş, Cumhuriyet, 17 Şubat 1993; RP ve HEP milletvekillerinin verdikleri önerge ise Genel Kurul tarafından reddedilmiştir, Cumhuriyet, 3 Mart 1993.

<sup>26</sup>Raporda, "Devletin içerisindeki herhangi bir grubun veya Devlet destekli bir grubun eylemlerini tanımlamak için ortaya atılan kontr-gerilla örgütü ile ilgili iddialar"ı ortaya atan kişilerin, bu iddialara "dayanak teşkil eden herhangi bir somut delil" ileri sürmedikleri açıklanmakta, (bak. Dördüncü Bölüm, s. 6), bununla birlikte, Sonuç bölümünde, benzeri iddialara yer verilmektedir. Buna göre, Komisyonun çalışmaları "bir takım gizli örgüt denebilecek oluşumlar tarafından" engellenmiş; "bir merkezden yönetiliyormuşçasına gizli örgüt şeklinde örgütlenen bu oluşumların Devletin seçimle iş başına gelmiş organlarıncı" denetlenemediği ortaya çıkmıştır. Rapora göre "bu örgütler hakkında zaman zaman kamuoyunda haberler çıkmakta ise de; nedeni bilinmez bir şekilde bunlar hakkındaki iddialar hiç bir zaman soruşturmaya konu olmamaktadır", Sekizinci Bölüm, s. 3.

<sup>27</sup>Nitekim, dönemin İçişleri Bakanı bu konuda "Devlet adam öldürmek için neden örgüt kullansın? Yaparsa kendisi yapar" dedikten sonra "Ama Türk devleti adam öldürmez" diye eklemektedir, Cumhuriyet, 5 Mart 1993.

<sup>28</sup>1993'e kadar bu bölgeye giren iller şunlardır: Batman, Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van. 1993'te Bitlis'te de olağanüstü hal ilan edilmiş, Elazığ ise bu kapsamdan çıkarılmıştır.

Bu dönemde, ele alınan 136 "kayıp" iddiasından 89'u OHAL Bölgesi'ne ilişkindir.<sup>29</sup> OHAL kapsamındaki illerden yalnızca Van ve Bingöl'de "kayıp" iddiasına rastlanmamış, geri kalan bütün OHAL illerinde "kayıp" iddiaları ortaya atılmıştır. Bu illerin başında 40 "kayıp" iddiasıyla Diyarbakır gelmektedir. Türkiye ölçeğinde de birinci sırada olan Diyarbakır'ı 19 "kayıp" iddiasıyla Şırnak, 12 "kayıp" iddiasıyla Mardin, 5 "kayıp" iddiasıyla Batman, 4 "kayıp" iddiasıyla Bitlis, 3 "kayıp" iddiasıyla Hakkari ve ikişer "kayıp" iddiasıyla Elazığ, Siirt ve Tunceli izlemektedir.

OHAL Bölgesi dışında "kayıp" iddialarının en yoğun görüldüğü il, 21 "kayıp" iddiasıyla İstanbul'dur. İstanbul'u 6'şar "kayıp" iddiası ile Urfa ve Ankara, 4 iddia ile Mersin, 3 iddia ile Muş ve 2 iddia ile Gaziantep izlemektedir. Bu dönemde Adana, Erzincan, İzmir, Kahramanmaraş ve Muğla'da da birer "kayıp" iddiası ortaya atılmıştır.

Öte yandan, dikkat çekici bir diğer özellik, cesedi bulunan "kayıp"ların önemli bir bölümünün, alınıp götürüldüğü yerde değil, o yerin uzağında, bir başka ilçede, hatta bazen bir başka ilde bulunmasıdır. Cesedi bulunan 70 "kayıp"tan 34'ü bakımından bu durum geçerlidir.<sup>30</sup> Bu uygulamanın, özellikle OHAL Bölgesi'ndeki bazı olaylarda, "kayıp"ların alınıp götürüldüğü yer ile cesetlerinin bulunduğu yer arasındaki olağan güvenlik denetimlerinin sıklığına rağmen yapılabildiği vurgulanmaktadır.<sup>31</sup> OHAL Bölgesi dışında da, "kayıp"ların cesetlerinin bulunduğu bazı "üçgen"lere dikkat çekilmektedir.<sup>32</sup> Bolu-Hendek-Düzce üçgeninde 5, Gölbaşı-Kırıkkale-Bala üçgeninde 6 "kayıp"ın cesedi bulunmuştur. Bu durum, bu "üçgen"ler içinde ya da yakınında, "kayıp"ların tutulduğu, sorgulandığı ve öldürüldüğü bilinmeyen bazı yerlerin varolduğu iddialarını güçlendirmektedir.<sup>33</sup>

<sup>29</sup>Elazığ ve Bitlis'teki "kayıp" lar bu sayıya dahildir.

<sup>30</sup>Bu sayıya, 14 Ocak 1992'de Muş'tan, "Diyarbakır DGM'de mahkemen vardır" diye çağırıldıktan sonra 21 Ocak 1992'de Diyarbakır-Ergani arasında cesedi bulunan Harbi Arman da dahildir, *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1992.

<sup>31</sup>Örneğin, Elazığ'dan kaçırılan Metin Can ve Hasan Kaya'nın cesetleri Tunceli'ye 12 km. uzaklıktaki Dinarsu köprüsünün altında bulunmuştur. Elazığ-Tunceli karayolunda sekiz karakol bulunması ve trafik ekiplerinin sürekli denetim yapması nedeniyle Can ve Kaya'nın buradan geçirilmesinin imkansız olduğu belirtilmektedir, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1993. Bunun gibi, Erzincan'dan kaçırılan ve cesedi Tunceli'nin Nazımiye kasabası yakınında bulunan Cemal Akar'ın da 131 km.lik karayolu üzerindeki dört kontrol noktasından geçirilmesindeki imkansızlığa dikkat çekilmektedir, *Cumhuriyet*, 15 Mart 1993.

<sup>32</sup>"Faili meçhul cinayetlerde ölüm üçgenleri", *Söz*, 29 Nisan 1995.

<sup>33</sup>Örneğin, 12 Eylül 1994'te zorla kaybedildiği ileri sürülen Kenan Bilgin'in ağabeyi, kendisine telefon eden bir kişinin, Kenan Bilgin'in Gölbaşı'nda tutulduğunu ve aynı yerde onunla birlikte üç kişinin daha bulunduğunu söylediğini açıklamaktadır, *Gerçek*, 28 Ocak 1995. Öte yandan, salıverilen tek "kayıp" olan Ayhan Uzala da İzmit dışında olduğunu sandığı bu tür bir yerde tutulduğunu açıklamıştır, *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1994.

## B. TÜRKİYE'DE "KAYIP" İDDİALARININ BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

### 1. "Kayıp" lar bakımından

Türkiye'de incelenen dönemdeki "kayıp" ların ortak özellikleri araştırıldığında, zorla kaybedilenlerin önemli bir bölümünün üç grupta ele alınabileceği ortaya çıkmaktadır.

İlk grupta, silahlı mücadele yürüten yasadışı sol örgütlerin yöneticileri ve üyeleri bulunmaktadır. OHAL Bölgesi dışında kalan illerdeki "kayıp" ların önemli bir bölümü bu gruba girmektedir. Bu "kayıp" ların çoğunluğu, yasadışı örgüt üyeliği ya da bu örgütlerle ilişki gerekçesiyle daha önce gözaltına alınmış, yargılanmış ya da aranmaktadır.<sup>34</sup> Öte yandan, bu gruptaki "kayıp" ların kamuoyuna duyurulması, verilen ilanlar ve yapılan açıklamalar, bu "kayıp" ların yasadışı sol örgütlerle bağlantısını doğrular niteliktedir. Değerlendirilen 136 "kayıp" tan 15'i bu gruptadır; bunlardan biri kurtulmuş, birinin yaşadığı öğrenilmiş, diğerlerinden ise bir daha haber alınamamıştır.

İkinci gruptaki "kayıp" ların ortak özelliği, kentlerde yaşayan ve muhalif kimliklerini açıkça dışavuran tanınmış Kürtler olmalarıdır. Bunlar arasında HEP'in (daha sonra ÖZDEP, DEP ve HADEP'in) il ve ilçe yöneticileri, Özgür Gündem (daha sonra Özgür Ülke) gazetesinin çalışanları, sendikacılar ve İHD üyeleri bulunmaktadır. İncelenen 136 kişiden 26'sı bu gruba girmektedir. Bu 26 kişiden 12'si belirtilen partilerin yönetici ve üyeleri, 5'i belirtilen gazetelerin çalışanları, 2'si sendikacı, 2'si ise İHD'lidir. Öte yandan, tanınmış Kürt işadamları da yine bu grupta değerlendirilebilir.<sup>35</sup> Bu gruptaki "kayıp" lardan 18'inin cesedi bulunmuştur, 8'i ise hala kayıptır.

Üçüncü grupta, özellikle OHAL Bölgesi'nde yaşayan Kürtler yer almaktadır.<sup>36</sup> İncelenen 136 kişiden 79'u bu gruptadır. Bunlardan 27'si kentlerde, 52'si ise köy ve

<sup>34</sup> Örneğin, İstanbul'da "kayıp" iddialarının yediye yükseldiği 1992 yılında bu iddialara karşı dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin bu kişilerin "kayıp değil, firari" olduklarını açıklamıştır. Cumhuriyet, 12 Kasım 1992. İçişleri Bakanlığı'nca yapılan bir açıklamada ise, Yusuf Erişti ile Tuğrul Özbek'in tahliye edildikten, Hüseyin Yaman ile Ayhan Efeoğlu'nun serbest bırakıldıktan sonra bir daha gözaltına alınmadığı, Soner Gül, Hasan Gülünay ve Hüseyin Toraman'ın ise polis kayıtlarına göre "aranan kişiler" arasında olduğu belirtilmektedir. Özgür Gündem, 20 Aralık 1992.

<sup>35</sup> 11 Ocak 1994'te kaybolan Behçet Cantürk ve şoförü Recep Kuzu'nun cesetleri 15 Ocak 1994'te Sapanca'da bulunmuştur. Cumhuriyet, 16 Ocak 1994. Savaş Buldan'ın ise, Hacı Karay ve Adnan Yıldırım'la birlikte, 3 Haziran 1994'te sabaha karşı Yeşilköy Çınar Otel'i önünde polislerce (ya da telsizli ve kimlikleri belirsiz kişilerce) gözaltına alındığı iddia edilmiş. Özgür Ülke, 4 Haziran 1994; Cumhuriyet, 4 Haziran 1994; 4 Haziran günü ise her üçünün de cesetleri Bolu'nun Yiğilca ilçesi yakınlarında bulunmuştur. Bu olaydan bir yıl sonra basına yansıyan "gizli" bir Fransız belgesinde, gerek Cantürk'ün, gerekse Buldan'ın hem uyuşturucu ticareti yaptığı, hem de PKK'yi finanse ettiği iddia edilmektedir. Cumhuriyet, 23 Haziran 1995.

<sup>36</sup> Saptanabildiği kadarıyla bu grupta iki Süryani de bulunmaktadır. Hamdi Şimşek ve Hikmet Şimşek, Şırnak'ın Silopi ilçesi Görümlü köyünden 14 Haziran 1993'te alınıp götürülen 6 kişi arasındadır: Bu olayda, köylüler, bu kişilere ait olan bir haçın köy imamının boynuna takıldığını ve köylülere "hepiniz Hristiyanınız" dediğini ileri sürmüşler, bundan bir süre sonra da "köy imamı Ermeni çıktı, çatışmada ölü ele geçirdik" açıklaması bu 6 kişinin öldürüldüğü kanısı yaratmış, ancak İçişleri Bakanı,

mezralarda kaybedilmiştir. Bu kişilere ve olaylara ilişkin veriler yetersiz ve sağlıksız olmakla birlikte, bu gruptakilerin büyük çoğunluğunun, değişik ölçülerde de olsa, PKK ile ilişkili olmakla resmi ya da gayri resmi olarak suçlandığı anlaşılmakta, ulaşılabilen çeşitli veriler de bu suçlamaların her zaman temelsiz olmadığını göstermektedir. Bu gruptaki kişilerden 39'u hala kayıptır, 40'ının ise cesedi bulunmuştur. Resmi makamların, öldürülen "kayıp"lardan ikisine ilişkin olarak, "çatışmada öldürülen teröristler" olarak açıklama yaptığı belirtilmektedir.<sup>37</sup>

Geri kalan 16 "kayıp" OHAL Bölgesi'nin dışındadır ve bunların ilk iki gruba girdiklerine ilişkin bir veriye rastlanmadığı gibi, tamamını kapsayacak ortak özelliklerinin bulunup bulunmadığı da saptanamamıştır. Bunlardan 4'ünden hala haber alınmazken 12'sinin cesedi bulunmuştur. Çoğunluğu Kürt olan bu "kayıp"lar arasında Sağlık Bakanlığı müfettişi Namık Erdoğan,<sup>38</sup> Altındağ Nüfus Müdürü Mecit Baskın,<sup>39</sup> avukat Yusuf Ekinci<sup>40</sup> gibi gerek zorla kaybedilme biçimlerinin benzerliği, gerekse daha sonra haklarında yapılan spekülasyonlarla dikkat çeken kişiler vardır. Öte yandan, OHAL Bölgesi'nde çok sayıda infaz ve zorla kaybetme eylemine karıştığı ileri sürülen, JITEM'in kurucusu olarak anılan ve hakkında "Devlet sırlarını açığa vurmak"tan dava açılan Emekli Binbaşı Ahmet Cem Ersever de benzer bir yöntemle "kayıp" listesine girmiştir.<sup>41</sup>

---

buna ilişkin bir soru önermesine, "bu kişilerin gözaltına alındıkları ya da imamın öldüğü yönünde bir kayıda rastlanmamıştır" yanıtı vermiştir, *Özgür Gündem*, 15 Ocak 1994. Bu kişilerden bir daha haber alınmamış, ama bu olaydan iki yıl sonra, Hamdi Şimşek'in öldürülmüş olduğunu, oğlu Hikmet Şimşek'in ise hala "kayıp" olduğunu belirten bir haber çıkmıştır, *Evensel*, 12 Haziran 1995. Doğru verileri saptamak mümkün olmadığından, bu yazıda, bu 6 kişi akıbeti belli olmayan "kayıp"lar arasında sayılmıştır.

<sup>37</sup> İbrahim Sarıca için bak. TIHV, *Türkiye İnsan Hakları Raporu 1991*, s. 64; ve Mehmetşah İkincisoy için bak. TIHV, *Türkiye İnsan Hakları Raporu 1993*, s. 187.

<sup>38</sup> Mayıs 1994'te evinden ayrıldıktan sonra bir daha haber alınamayan Namık Erdoğan'ın cesedi 12 Mayıs'ta Kırıkkale'de bulunmuştur, *Özgür Ülke*, 13 Mayıs 1994. Daha önce değinilen "gizli" belgede, uyuşturucu işine karışanlar arasında Erdoğan'ın da adının geçtiği belirtilmektedir, *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1995.

<sup>39</sup> Mecit Baskın'ın kaybolduğu tarih saptanamamış, cesedinin bulunduğu tarih konusunda ise farklı verilerle karşılaşmıştır; *Özgür Gündem* olayı 7 Ekim 1993'te, tarih vermeden duyurmuştur; bu olaya haber olarak yer vermeyen gazeteler ise, daha sonraki cinayetler arasında benzerlik saptarken Mecit Baskın'ı da anmakta, bunlar arasında yalnızca *Cumhuriyet*'in verdiği 3 Ekim 1993 tarihi tutarlı görünmektedir, TIHV'nin 1993 raporunda ise 31 Ekim 1993 tarihi verilmektedir.

<sup>40</sup> Yusuf Ekinci'nin zorla kaybedilmesine ilişkin olarak bak. Tarık Ziya Ekinci, *Licell Avukat Yusuf Ekinci Cinayetinin İçyüzü*, İstanbul, 1995.

<sup>41</sup> Ersever'in bu faaliyetlerine ve öldürülmesine ilişkin olarak bak. Soner Yalçın, *Binbaşı Ersever'in İtrafları*, 9. basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995. Ersever'le aşağı yukarı aynı zamanda, haklarında çelişkili iddialar bulunan arkadaşları Mustafa Deniz ile Nevval Boz'un da cesedi bulunmuştur, *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1993. Yukarıda değinilen "gizli" Fransız belgesine göre, aralarında Cantürk ve Buldan'ın da yer aldığı cinayetler dizisi, Ersever'in öldürülmesiyle başlamıştır, *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1995.



## 2. Yöntem bakımından

Türkiye'de "kayıp"ların nasıl ve nereden alınıp götürüldüğü incelendiğinde, diğer ülkelerdeki bilinen bütün yöntemlerin uygulandığı görülmektedir. "Kayıp"ların büyük çoğunluğu tek tek alınıp götürülmekle birlikte, iki ya da daha fazla kişinin birlikte götürüldüğü olaylar da vardır.<sup>42</sup> Ele alınan 136 "kayıp"tan 88'inin nasıl alınıp götürüldüğüne ilişkin tanık anlatımları bulunduğundan, bu yöntemler büyük ölçüde açıklık kazanmış durumdadır.

Bunların başında, "kayıp"ların, ailelerinin yanında, evlerinden alınıp götürülmesi gelmektedir. Kentlerde çoğunlukla gece uygulandığı için yalnızca aile üyelerinin tanık olduğu, köy ve mezralarda ise çoğunlukla herkesin gözü önünde gerçekleştirilen bu alıp götürme yöntemi 88 kişiden 56'sı bakımından geçerlidir. Bunlara, konuk olarak buldukları bir evden, köyden ya da mezradan alınıp götürülen 4 "kayıp" da eklenebilir. Tanıklar, "kayıp"ların bu biçimde alınıp götürülmesini büyük bir çoğunlukla "gözü" olarak adlandırmakta, yalnızca 5 kişi için "kimliği belirsiz kişiler tarafından kaçırıldı" ifadesi kullanılmaktadır. Öte yandan toplu "kayıp"ların çoğunluğu da bu gruptadır.

Sık başvurulan ikinci yöntem, "kayıp"ların sokakta ya da kahvehane, pastane, terminal gibi kamuya açık alanlarda alınıp götürülmesidir. Şehirlerarası yolda ya da köy-şehir arasında alınıp götürülen "kayıp"lar da bu kapsamda değerlendirilebilir. 88 "kayıp"tan 15'inin bu şekilde götürüldüğü bilinmektedir. Tanıklar, bunlardan yalnızca 4'ü için "kimliği belirsiz kişilerce kaçırıldı" derken, geri kalanlar için "gözüne alındı" ifadesini kullanmaktadır.

Üçüncü bir yöntem, "kayıp"ların işyerinden alınıp götürülmesidir. Tanıklar, bu yöntemle kaybedilen 8 kişiden 3'ü için "kimliği belirsiz kişilerce kaçırıldı" ifadesini kullanırken diğerlerinin gözüne alındığını söylemektedir.

Son olarak, "kayıp"ların Adliye'den alınıp götürüldüğü belirtilmektedir. Daha önce gözüne alınan ve mahkemeye sevk edilen 5 kişinin, salıverildikten sonra, Adliye binasından alınıp götürüldüğü ileri sürülmektedir.<sup>43</sup> Tanıklar bu yöntemi de "gözü" olarak nitelermektedir.

Ele alınan 136 "kayıp"tan 48'inin nasıl alınıp götürüldüğüne ilişkin verilere ulaşamamıştır. Ancak, bunların 22'sinin, evlerinden ya da işyerlerinden çıkıp bir daha geri dönmeleri nedeniyle, sokakta alınıp götürülmüş olmaları yüksek bir olasılıktır.

<sup>42</sup>Bu, incelenen 136 kişinin 45'i bakımından geçerlidir; 7 zorla kaybetme eyleminde 2'ser, 3 zorla kaybetme eyleminde 3'er, bir eylemde 5, bir eylemde 6 ve bir eylemde de 11 kişi birden alınıp götürülmüştür.

<sup>43</sup>4 Nisan 1994'te Diyarbakır DGM'ye çıkarıldıktan sonra buradan götürüldüğü ileri sürülen Necati Aydın ve Mehmet Ay'ın 9 Nisan 1994'te cesetleri bulunmuştur, Özgür Gündem, 7 Nisan 1994; 9 Nisan 1994; 11 Nisan 1994. 6 Mayıs 1994 günü, 18 gün sonra çıkarıldığı mahkemede serbest bırakıldığı, ancak eşine tekrar Alay'a götürülebileceğini söyledikten sonra kendilerini polis olarak tanıtan telsizli kişiler tarafından Mardin Adliye Sarayı'ndan götürüldüğü ileri sürülen Memduh Ökmen'den bir daha haber alınmamıştır, Özgür Ülke, 12 Mayıs 1994. Yine Mardin Adliyesi'nden 16 Kasım'da alınıp götürüldüğü söylenen Bayram ve Hamit Bal'ın ise 20 Kasım 1994'te cesetleri bulunmuştur, Özgür Ülke, 24 Aralık 1994.

### 3. Failler bakımından

Türkiye'de "kayıp"ların kimler tarafından alınıp götürüldüğüne ilişkin tanık anlatımları, failleri polis, asker/jandarma, korucular ve kimliği belirsiz kişiler olarak tanımlamaktadır.

İncelenen 136 "kayıp"tan 31'inin polis tarafından alınıp götürüldüğünü açıklayan tanıklar vardır. Bunlardan 18'ine ilişkin olarak, tanıkların adları bellidir. Diğer 13 iddiada ise, ayrıntılı tanık anlatımları bulunmakla birlikte, tanıkların adları basına yansımamıştır. Bu 31 kişiden 22'sinin cesedi bulunmuştur, 9'u ise hala "kayıp"tır.

Bu 31 "kayıp"a ilişkin olarak dikkat çeken önemli bir özellik, hiçbir tanığın resmi (üniformalı) polisten söz etmemesidir. Bütün tanık anlatımlarında kastedilen "sivil" polistir. Bu olayların çoğunluğunda, Terörle Mücadele Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden önce Siyasi Şube olarak anılan, bu kanundan sonra yapılan düzenlemeyle Terörle Mücadele Şubesi adını alan birime bağlı ekiplerden söz edilmektedir. Tanıklar, bu ekiplerin sivil giyimli, telsizli ve silahlı olduğunu belirtmektedir. Bu olaylarda genellikle 3-4 kişiden söz edilmektedir. Bazı tanıkların failleri ayrıntılı olarak tanımlamasına ve gördükleri takdirde teşhis edebileceklerini ısrarla belirtmelerine karşın bu iddiaların ciddiye alındığına ilişkin herhangi bir veriye rastlanamamıştır.<sup>44</sup> Öte yandan, bazı olaylarda, kullanılan arabaların plakaları belirlenmiş,<sup>45</sup> bir olayda ise bu plakaların gerçekten de Emniyet Müdürlüğü'ne bağlı olan ve izlemede kullanılan araçlara ait olduğu, ancak söz konusu olayda kullanılmadığı açıklanmıştır.<sup>46</sup>

"Kayıp"ların polis tarafından tutulduğuna ilişkin tanık anlatımları da bulunmaktadır. Tanıkların, kendi adını, gözaltında tutulduğu tarihleri ve yerleri de açıklayarak, polis tarafından tutulduğunu ileri sürdüğü "kayıp"ların sayısı 11'dir. Bunlardan 5'i, aynı zamanda polis tarafından alınıp götürüldüğüne ilişkin tanıklar bulunan "kayıp"lar arasındadır; 6'sını ise bu tanık açıklamalarına kadar kendilerinden hiçbir haber alınmamış olan "kayıp"lar oluşturmaktadır. Saptanabildiği kadarıyla, bu 11 "kayıp"tan yalnızca birine ilişkin olarak resmi tezkip yayınlanmış ve polis tarafından tutulduğu iddiası yalanlanmıştır.<sup>47</sup> Soru önergelerine verilen yanıtlara ileride değinilecektir.

<sup>44</sup>Örn. 23 Kasım 1991 günü yakınlarıyla birlikte yolda yürürken alınıp götürülen ve 27 Kasım 1991'de cesedi bulunan İsmail Hakkı Kocakaya'nın yakınlarının polisi suçladığı ve ısrarla yüzleştirme istediği belirtilmektedir, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1991, 2 Aralık 1991. Yüzleştirme yapıp yapılmadığı saptanamamıştır.

<sup>45</sup>Örn. Hüseyin Toraman olayı.

<sup>46</sup>İsmail Hakkı Kocakaya'nın zorla kaybedilmesi olayı, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1991.

<sup>47</sup>Cemal Akar'ın cesedinin bulunmasından dört ay sonra, Nevşehir Cezaevi'nde bulunan bir tutuklu, Cemal Akar'la önce Erzincan Emniyeti'nde yüzleştirildiğini, daha sonra Tunceli'ye götürüldüklerini, burada Emniyet Müdürlüğü'nde, bir başka resmi binada ve sığınakları göstermeleri için arazide sorgulandıklarını, bir gece yine arazide sorgulandıktan sonra Cemal Akar'ın geri getirilmediğini açıklamıştır, *Özgür Gündem*, 24 Haziran 1993. Bundan yaklaşık beş ay sonra ise, Tunceli Valiliği, aynı gazetede, bu kişinin Cemal Akar'ın kaybolmasından önce gözaltına alınıp tutuklandığını, aynı tarihlerde sorgulanmalarının mümkün olmadığını, ayrıca Cemal Akar'ın Tunceli Emniyet Müdürlüğü'nce hiç gözaltına alınmadığını içeren bir tezkip yayınlamıştır, *Özgür Gündem*, 4 Aralık 1993.

Faillerin asker/jandarma olarak tanımlandığı olaylar, incelenen 136 "kayıp"tan 47'sini oluşturmaktadır. Bunlardan 37'sinde tanıkların adları da bellidir. Bu "kayıp"ların, çoğunlukla, köy ve mezralarda yapılan operasyonlardan sonra götürüldüğü belirtilmektedir. Tanıkların, bu operasyonlarda hangi birimlerin görev yaptığını ve sorumlu kişileri çoğunlukla bildiği, hatta bazen belirli görevliler hakkında suç duyurusunda bulunduğu anlaşılmaktadır.<sup>48</sup>

Korucular tarafından alınıp götürüldüğü ileri sürülen "kayıp"ların sayısı 7'dir. Bunlardan 3'ü hala "kayıp"tır, 4'ünün ise cesedi bulunmuştur. "Kimliği belirsiz kişiler" tarafından götürüldüğü ileri sürülen "kayıp"ların sayısı ise 13'tür. Bunlardan 10'unun cesedi bulunmuştur, 2'si hala "kayıp"tır, birisi ise salıverilmiştir.

Öte yandan, özellikle OHAL Bölgesi'nde, bir kimseyi özgürlüğünden yoksun bırakmaya yetkili görevliler konusundaki kuralların çiğnenebilmesi,<sup>49</sup> örneğin "Gizli Geçici Köy Koruculuğu" sisteminin oluşturulması,<sup>50</sup> "Özel Tim" olarak anılan görevlilerin faaliyet alanlarının özgüllüğü gibi nedenlerle, "polis" ile "kimliği belirsiz kişiler" arasındaki ayrımın bulanık olduğu görülmektedir. Bunun gibi, faillerin polis, asker ya da korucular olarak tanımlandığı olaylara bazen "itirafçılar"ın da katıldığı ve bu gruplar arasında değişik bileşimlerin sözkonusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu güne kadar kısmen de olsa aydınlanan iki "kayıp" olayı bunu doğrulamaktadır.

İlk olay, M. Şerif Avşar'ın zorla kaybedilmesidir. 22 Nisan 1994'te Diyarbakır'daki işyerine gelen beş korucunun götürmek istediği M. Şerif Avşar buna direnmiş, ancak dışarıda bekleyen iki kişinin gelerek polis kimliği göstermesi üzerine, bu kişilerle gitmek zorunda kalmıştır. Bu sırada işyerinde bulunan kardeşleri, M. Şerif Avşar'ın götürüldüğü özel aracı ve geri kalanların bindiği ticari taksiyi izlemiş ve Saraykapı Jandarma Karakolu'nun bahçesinde durduklarını saptamıştır. Ancak, Karakol yetkilileri, Avşar'ın babasının ve kardeşlerinin yaptığı başvuruyu, "bizde yok" diye yanıtlamıştır. Yakınları, bunun üzerine Cumhurbaşkanı da dahil olmak üzere bütün yetkililere Avşar'ı kaçıran korucuların adını da vererek başvurmuş, bütün yetkililer de talimat vererek Avşar'ın bulunmasını istemiş, ama M. Şerif Avşar ancak 7 Mayıs'ta Silvan'da ölü olarak bulunmuştur.<sup>51</sup> Yakınlarının direnci ve failleri saptayabilmeleri

<sup>48</sup> Örneğin, adları da belirtilen beş tanık, Agit Akibe ve İbrahim Demir'in Ağaçlı mezasından 11 Aralık 1991 günü jandarmalar tarafından gözaltına alındığı bildirmiş ve ertesi gün "kayıp"ların cesedi bulunmuştur, *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1991. Bu iki kişinin yakınlarının, Çukurlu köyünde görevli üsteğmen hakkında suç duyurusunda bulunduğu da basına yansımıştır, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1991. Ancak bundan herhangi bir sonuç alınıp alınmadığı saptanamamıştır.

<sup>49</sup> TBMM Araştırma Komisyonu'nun raporuna göre, geçici köy korucuları, "hukuk kurallarını açıkça ihlal ederek, yetkisiz bir şekilde polis bölgesinde operasyona katılmaktadırlar"; Dördüncü Bölüm, s. 23. Raporunda açıkça dile getirilmemekle birlikte, bu kişilerin "operasyona katılması" ve haklarında herhangi bir işlem yapılmaması, bu durumun OHAL Bölgesi'nde meşru kabul edildiğini göstermektedir.

<sup>50</sup> Bu uygulama, yine TBMM Araştırma Komisyonu'nun raporunda anlatılmakta ve kaldırılması istenmektedir; Dördüncü Bölüm, s. 23; Sekizinci Bölüm, s. 6.

<sup>51</sup> Bu yazıdaki sınıflandırmada, daha sonraki gelişmeler gözönüne alınmayıp bu verilerle yetinilerek, M. Şerif Avşar, "korucular tarafından zorla kaybedilenler grubunda değerlendirilmiştir.

sayesinde, beşi korucu, biri de itirafçı olmak üzere altı kişi yakalanarak yargıya sevk edilmiş ve olay kısmen aydınlanmıştır. Buna göre, failler, M. Şerif Avşar'ı intikam almak amacıyla kaçırmışlar, önce Saraykapı Jandarma Karakolu'na götürmüşler, daha sonra bunlardan üçü Avşar'ı Lice yolunda bir yere götürerek sorgulamış ve öldürmüştür.<sup>52</sup> Ancak, bu "kayıp" olayında bile aydınlanmayan ya da açıklanmayan noktalar vardır: Korucuların, Jandarma İstihbarat'ta görevli olduğunu söyledikleri 7. kişi yargı önüne çıkarılmamıştır, M. Şerif Avşar'ın karakolda ne kadar süreyle tutulduğu, yakınlarına "burada yok" diyen karakol yetkilisi hakkında herhangi bir işlem yapıp yapılmadığı bilinmemektedir.

İkinci olay, Şeyhmus Yavuz'un zorla kaybedilmesidir. 11 Mart 1994'te Diyarbakır'da bir pastaneden çıktuktan sonra "kimliği belirsiz" üç kişi tarafından kaçırılan Şeyhmus Yavuz'un cesedi aynı tarihte Diyarbakır-Silvan Karayolu'nda bulunmuş, Diyarbakır Devlet Hastanesi morguna kaldırılmış, üzerinde kimlik bulunmamasına karşın 18 Mart'ta yerel bir gazetede cesedinin bulunduğu duyurulmuş, ailesi de aynı gün cesedi teşhis etmiştir.<sup>53</sup> Tipik bir "faili meçhul cinayet" olarak görülen bu olay, dört ay sonra, tesadüfen ve kısmen aydınlanmıştır. Gasp suçundan yakalanan bir "itirafçı"nın silahının balistik incelemesi, bu silahın Şeyhmus Yavuz'un öldürülmesinde kullanıldığını ortaya koymuş, bu kişi de bunu doğrulamıştır. Diyarbakır Asayiş Şube Müdürlüğü'ne verdiği ifadeye göre, bu kişi, Şırnak'ta görev yapan ve yalnızca birisinin adını bildiği iki polisle birlikte bir pastanede otururken arkadaşlarıyla birlikte buraya gelen ve PKK'li olarak tanıdığı Şeyhmus Yavuz hakkında polislere bilgi vermiş, bunun üzerine polisler pastaneden çıktığında Yavuz'un koluna girerek kendi arabalarına bindirmişler, arabayı bu kişi kullanmış, trafik kontrolünden polis kimliği göstererek geçmişler, Silvan yolunda bir inşaatta durarak Yavuz'u sorguya çekmişler, daha sonra ikisinden birisi bu kişinin silahını kullanarak Yavuz'u öldürmüştür. "İtirafçı", polise verdiği ifadeye, polis ve askerlerin verdiği harçlıklarla geçindiğini, son dönemlerde Cizre Emniyet Müdürlüğü misafirhanesinde kaldığını ve Özel Harekat Şubesi'ndeki görevlilerle kırsala giderek mücadeleyi sürdürdüğünü, söz konusu tabancanın Cizre Emniyet Müdürlüğü'ne ait olduğunu belirtmiş ve tabancanın kendisine verildiğine ilişkin resmi belgeyi sunmuştur.<sup>54</sup> Sanıklar hakkında yargılamanın devam ettiği belirtilmektedir.<sup>55</sup>

#### 4. "Kayıp"ların akıbeti bakımından

Türkiye'de "kayıp"lar akıbetleri bakımından incelendiğinde, zorla kaybetmelerin üç biçimde sonuçlandığı görülmektedir. Bunlar, "kayıp" kişinin devletin elinde olduğunun kabul edilmesi, salıverilmesi ya da öldürülmesidir.<sup>56</sup> "Kayıp"lığın devam etmesi ise, bir

<sup>52</sup>Bu olayın farklı anlatımları için bak. "Faili Meçhul Siyasal Cinayetler" raporu, Dördüncü Bölüm, s. 26-28; Cumhuriyet, 1 Mayıs 1994, 10 Mayıs 1994; Özgür Ülke, 28 Nisan 1994.

<sup>53</sup>Bu yazıdaki sınıflandırmada, daha sonraki gelişmeler gözönüne alınmayıp bu verilerle yetinilerek, Şeyhmus Yavuz, "kimliği belirsiz kişiler" tarafından kaçırılanlar grubunda değerlendirilmiştir.

<sup>54</sup>Bu olayın farklı anlatımları için bak. "Faili Meçhul Siyasal Cinayetler" raporu, Dördüncü Bölüm, s. 28; Özgür Ülke, 15 Eylül 1994, 16 Eylül 1994.

<sup>55</sup>"Faili Meçhul Siyasal Cinayetler" raporu, Dördüncü Bölüm, s. 28.

<sup>56</sup>İncelenen "kayıp"lardan biri, bunlara aykırı bir örnek oluşturmaktadır. 1992 ekiminde zorla kaybedildiği iddia edilen Tuğrul Özbek'in gözaltında olmadığı resmen açıklanmış,

sonuç değil, geçici bir durumdur; zorla kaybedilen kişinin ya öldürüldüğü halde cesedinin bulunmadığını, ya da hala alikonulduğunu gösterir. Bu alacakaranlık noktası, süresi ve sonucu ne olursa olsun, bütün "kayıp" olayları bakımından geçerlidir. Ele alınan 136 kişiden 64'ü hala bu alacakaranlıktadır.

Devletin elinde olduğu kabul edilen, yani gözaltında olduğu açıklanan ya da tutuklanan "kayıp"lar, daha önce belirtildiği gibi, bu yazıda kullanılan sayısal veriler arasına alınmamıştır. Çünkü, aslında, gözaltına almaya ilişkin kuralların uygulamada keyfi biçimde ihmal edilmesi sonucu, gözaltına alınan herkes başlangıçta potansiyel bir "kayıp"tır. Gözaltı süresini uzatmak için, gözaltına alınan kişinin ilk 24 saat, bir hafta, hatta 15 güne varan süreler boyunca kayda geçirilmediğine ilişkin çok sayıda örnek vardır.<sup>57</sup> Bu sayede, yasal bir zorunluluk olmasına karşın, gözaltına alınanların yakınlarına haber verilmediği gibi, ısrarlı başvurulara "bizde yok" yanıtı verilebilmekte ve bu uygulama herhangi bir yaptırımla karşılaşmamaktadır.<sup>58</sup> Ancak, daha sonra bu kişilerin gözaltına alındıklarının açıklandığı<sup>59</sup> ya da tutuklandıkları<sup>60</sup> görülmektedir. Bu yüzden, gözaltına alınanlar, bu açıklanıcaya ya da tutuklanıcaya kadar "kayıp" sayılmakta ve bu durum "kayıp" iddialarının sayısını aşırı ölçüde artırmaktadır.<sup>61</sup>

---

ancak bundan beş ay sonra, Devrimci Sol adına yapılan bir açıklamada, Özbek'in gözaltına alındıktan sonra polisle işbirliği yaptığı duyurulmuştur, TIHV, Türkiye İnsan Hakları Raporu 1993, s. 188.

<sup>57</sup>Buna ilişkin olarak saptanabilen en uzun süre 23 gündür; Adana'daki bu olay için bak. Özgür Gündem, 22 Ağustos 1993.

<sup>58</sup>Bu konuda, dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, Hüseyin Toraman'a ilişkin bir açıklamasında, bir tür yaptırım olarak, "Gözaltında olduğuna ve sorgulandığına ilişkin hiçbir husus yoktur. Eğer arkadaşlarım beni yanıltmışlarsa, onlarla birlikte çalışmam mümkün olmaz" demektedir, Cumhuriyet, 20 Aralık 1991.

<sup>59</sup>Bu uygulama bazen "sahte kimlik" gerekçesiyle açıklanmaktadır, Cumhuriyet, 22 Ocak 1993. Gerçekten de, "kayıp"ların bazılarının sahte kimlik kullandıkları yakınları tarafından da doğrulanmaktadır, Cumhuriyet, 16 Kasım 1991. Bununla birlikte, bu gerekçe, bu uygulamanın yaygınlığını açıklamakta yetersizdir.

<sup>60</sup>Örneğin, 1995'te, Gazi Mahallesi'ndeki olaylardan sonra gözaltına alınan Hasan Polat'ın avukatı, İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı'nın danışmanına başvurduklarını, danışmanın İstanbul Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele Şubesi'ni arayarak Hasan Polat'ın gözaltı listesinde olmadığı yanıtını aldığını, ancak bundan birkaç saat sonra Hasan Polat'ın "Gazi provokatörü" olarak başına tanıtıldığını açıklamıştır. Bu açıklama, Bakan'ın danışmanı tarafından da doğrulanmıştır, Cumhuriyet, 19 Nisan 1995.

<sup>61</sup>Bu konuda son bir gelişme, "gözaltı izleme birimleri" kurulmasına karar verilmesidir. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün ilgili genelgesinde, CMUK uyarınca gözaltına alınan kişilerin yakınlarına haber verildiği, ancak vatandaşların herhangi bir sebeple haber alamadıkları yakınları için büyük bir tedirginlik duydukları, tanıdıkları yetkililer aracılığıyla bilgi almaya çalıştıkları, bazen geç de olsa amaçlarına ulaştıkları, ancak yaşadıkları bunalım ve stresin çoğu kez iz bırakmakta olduğu, bu uygulamalar sebebiyle polis-halk ilişkilerinin olumsuz olarak etkilendiğinin iddia edildiği belirtilerek, 24 saat hizmet verecek izleme birimlerinin kurulması istenmiştir. Bu uygulamayla ayrıca gözaltılara ilişkin bilgilerin Emniyet Genel Müdürlüğü'nde merkezileştirileceği ve buradan diğer illerdeki gözaltılara ilişkin bilgi de alınabileceği açıklanmıştır, Cumhuriyet, 17 Temmuz 1995. Aynı açıklama, yaklaşık bir ay sonra, bu kez İçişleri Bakanı Nahit Menteşe'ye atfen başına yansımıştır, Evrensel, 14 Ağustos 1995. Ancak, bu birimlerin kurulduğuna ilişkin bir habere rastlanamıştır.

Zorla kaybetme eylemlerinin ikinci bir sonucu "kayıp" kişinin salıverilmesidir. Bunun da iki biçimde gerçekleşebileceği varsayılabilir. Olasılıklardan biri, bazı "kayıp"ların, yukarıda değinilen olağan gözaltı uygulamasının sonunda hiçbir kayda geçirilmeden salıverilmesidir. Bu, kayda değer bir olasılık olmakla birlikte, saptanabildiği kadarıyla, bu yazıda incelenen "kayıp"lardan hiçbiri bakımından geçerli değildir. Diğer bir olasılık olarak, tamamen yasadışı yollarla alınıp götürülen ve bilinmeyen yerlerde tutulan bazı "kayıp"ların, yine bilinmeyen nedenlerle serbest bırakılması, saptanabildiği kadarıyla, bu yazıda incelenen "kayıp"lardan yalnızca birisi bakımından gerçekleşmiştir.<sup>62</sup>

Zorla kaybetme eylemlerinin diğer bir sonucu ise "kayıp" kişinin öldürülmesidir. Bunun, incelenen 136 "kayıp"tan 70'i bakımından geçerli olduğu, cesetlerinin bulunmasıyla kesinleşmiştir. Yeterli verilere ulaşılamadığından, bu 70 "kayıp"ın alınıp götürülmesi ile öldürülmesi arasında geçen sürelerde bir düzenlilik saptamak mümkün olamamıştır. Ancak, iki kişinin durumu dışında, alınıp götürülme ile cesedin bulunması arasındaki süreler belirlenebilmiştir. Bu süre, ele alınan 70 kişinin 48'inde 1-7 gün, 9'unda 8-15 gün, 11'inde ise 15 günden daha fazladır. Saptanabilen en uzun süre ise altı aydır.<sup>63</sup> Cesedi bulunan 70 "kayıp"tan 60'ının cesedi yol kenarına, çöplüğe ya da açık alana atılmış olarak bulunmuştur; 5'i yakınları tarafından mezarlıkta, 4'ü morgda bulunmuştur, 1'inin nerede bulunduğu ilişkin bilgi yoktur. Bu 70 kişinin 18'inin işkence ile öldürüldüğü, öldürülmeden önce işkence yapılan 11 kişi dahil 23 kişinin ise özellikle baş ve göğüs bölgesine kurşun sıkılarak "infaz" edildiği anlaşılmaktadır. Diğer 29 "kayıp"ın nasıl öldürüldüğüne ilişkin bilgi yoktur.

### 5. "Kayıp" iddialarına ilişkin işlemler bakımından

Bir kimsenin zorla kaybedilmesi durumunda, yakınları, tıpkı olağan kaybolma ya da kaçırılma olaylarında olduğu gibi, polise ya da jandarmaya başvurmaktadır.<sup>64</sup> Ancak bu birimler, "kayıp" iddiaları karşısında, "bizde yok" açıklamasıyla yetinmekte<sup>65</sup> ve

<sup>62</sup>Kendi anlatımına göre, Ayhan Uzala 29 Kasım 1994 günü Kadıköy'deki evinin önünden 8-10 kişi tarafından kaçırılmış, iki üç saatlik bir uzaklıktaki ormanlık bir alanda bulunan bir binada alıkonmuş ve 20 gün boyunca siyasi faaliyetleri hakkında sorgulanmış, kendisine "illegal alındığı", "kaybolduğunun kesinleştiği" söylenmiş, ancak sonunda salıverilmiştir. Ayhan Uzala'nın anlatımı için bak. *Cumhuriyet*, 25, 26, 27 Aralık 1994.

<sup>63</sup>HADEP Elbistan İlçe Başkanı Hüseyin Koku. Koku kaçırıldıktan 16 gün sonra, işkence altındayken sesinin ailesine dinletildiği iddia edilmiştir, daha sonra kendisinden haber alınamamış, altı ay sonra ise cesedi başı kesilmiş olarak bulunmuştur, *Yeni Politika*, 29 Nisan 1995.

<sup>64</sup>Ancak bazı "kayıp" yakınlarının, çeşitli nedenlerle, ya gecikerek başvuruda bulunduğu, ya da hiç resmi başvuruda bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yakınlarının, "kayıp" kişinin gözaltına alındığından ve yasal gereklerin yapılacağından emin olması ya da tam tersine yasal düzene hiç güven duymaması, başvuru olanaklarından yoksun bulunması ya da zorla kaybedildiğinden emin olmadıkları sürece, "kayıp" kişiyi ele vermek istememeleri bunun olası nedenleridir.

<sup>65</sup>Örneğin, 25 Eylül 1991 gecesini evinden gözaltına alındığı ileri sürülen İbrahim Gündem'in kardeşinin ve eşinin, Hazro İlçe Jandarma Komutanlığı'nda görevli bir üstesmeni teşhis ettiklerini söylemelerine karşın, Hazro Cumhuriyet Savcılığı'na, Diyarbakır DGM Başsavcılığı'na, Diyarbakır Valiliği'ne, İl Jandarma Alay

fiilen görevleri olduğu halde zorla kaybetme suçlarını soruşturmamaktadır.<sup>66</sup> Bir diğer yol Cumhuriyet Savcılıklarına başvurmaktır. Ancak bu durumda da, savcılıklar, polise ya da jandarmaya "kayıp" kişinin gözetimine alınıp alınmadığını sormakta, olumsuz yanıt alınca bunu aktarmakla yetinmektedirler.<sup>67</sup> "Kayıp" yakınlarına söylenen bazı sözler, savcılıkların, bu konunun kendi görev alanlarına girdiği kanısında olmadıklarını göstermektedir.<sup>68</sup> Yukarıda aktarılan bir olay dışında, "kayıp" yakınlarının tanıklara dayanarak yaptıkları suç duyurularından sonuç alabildiklerine ilişkin hiçbir veriye ulaşılamamıştır. Daha önce değinildiği gibi, "bizde yok" denilen kişilerin gözetimine alındığının anlaşıldığı durumlarda bile, yanlış bilgi veren görevliler hakkında herhangi bir işlem yapıldığına ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Öte yandan, bu konuda gerekenlerin kendiliğinden yapılması bir yana, "kayıp" yakınlarının bu yöndeki çabalarının önüne hukuksal engeller çıkarılmaktadır.<sup>69</sup> Kısacası, bir "kayıp" iddiası, yasal düzen içinde hiçbir yankı bulamamaktadır.<sup>70</sup>

"Kayıp" olduğu iddia edilen kişilerin cesedi bulunduğu da bu durum değişmemekte, bunlar adeta doğal ölümlermişçesine rutin işlemlerin yapılmasıyla yetinilmektedir. Adli tıp uzmanları tarafından yapılması gereken otopsi pratisyen hekimler tarafından yapılabilen, soruşturmaya yönelik sistematik otopsi yapılması gerektiği halde olağan otopsiyle yetinilebilmektedir.<sup>71</sup> Adli Tıp Kurumu'nun içinde

---

Komutanlığı'na ve OHAL Bölge Valiliği'ne yaptıkları yazılı başvurulara yalnızca OHAL Bölge Valiliği'nden, "İlgi dilekçeniz gereği yapılan inceleme ve araştırma neticesinde kardeşiniz İbrahim Gündem'in Diyarbakır ilinde görevli güvenlik güçlerince gözetimine alınmadığı anlaşılmıştır" diye bir yanıt geldiği belirtilmektedir, *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1991.

<sup>66</sup>Oysa, zorla kaybetme niteliği taşımayan kaybolmalarda hiç olmazsa başlangıçta ciddi bir soruşturma başlatıldığı, hatta kaybolan kişiyi bulmak için özel ekipler oluşturulduğu bilinmektedir, örneğin kaybolduğu haber verilen 68'liler Vakfı Başkanı'nı bulmak için altı kişilik bir tim oluşturulduğu açıklanmıştır, *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1993.

<sup>67</sup>Bu duruma "Faili Meçhul Siyasal Cinayetler" raporunda da dikkat çekilmiştir. Raporda, "gözetimine alınanların hepsinin listesinin mahalli Cumhuriyet Savcılıklarında bulunması, vatandaşa net ve sağlam bilgi verilmesi, Savcılıkların havale memuru gibi kullanılmasından vazgeçilerek yasal görevlerini yapmalarının sağlanması" istenmektedir, Sekizinci Bölüm, s. 6.

<sup>68</sup>Örneğin, bir cumhuriyet savcısının, iki yıl önce zorla kaybedilen Ayhan Efeoğlu'nun kardeşi Ali Efeoğlu'nun da zorla kaybedildiği iddiası üzerine, soruşturma yapmak yerine "Kaybolduğuna inanmıyorum, ağabeyinin yanına gitmiştir" dediği basına yansımıştır, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1994.

<sup>69</sup>Örneğin, 18 Mayıs 1994'te kaybolduğu ileri sürülen Kasım Alpsoy'un eşi, 24 Mayıs'ta bulunan ve ölüm nedeni Adli Tıp raporuna "öldürülme" olarak geçen kimliği belirsiz bir cesedin eşine ait olabileceği düşüncesiyle mezarın açılması için başvuruda bulunmuş, ancak bu başvuru reddedilerek Kasım Alpsoy dosyası kapatılmıştır, *Özgür Ülke*, 27 Eylül 1994.

<sup>70</sup>Bir "kayıp" babasının söylediği, "Oğlumuzun durumunu bir vatandaş olarak öğrenme gücümüz kalmadı" sözleri bu durumun mükemmel bir ifadesidir, *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1991.

<sup>71</sup>Bilinen örnekler arasında Ferhat Tepe'nin zorla kaybedilmesine değinilebilir. DEP Bitlis İl Başkanı'nın oğlu ve Özgür Gündem gazetesinin Bitlis muhabiri olan Ferhat Tepe, götürüldükten 7 gün sonra ölü bulunmuş, bu süre içinde "kayıp" olduğu bilinmekle birlikte cesedine sistematik otopsi yapılmamıştır, bak. *Bizim Ferhat, Bir Cinayetin Anatomisi*, haz. A. Kadir Konuk, İstanbul, Belge Yayınları, 1994.

bulunduğu olanaksızlıkların da bu uygulamaları kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır.<sup>72</sup> Özellikle kamuoyunun tepki gösterdiği olaylarda "kayıp" kişinin cesedinin bulunması durumunda, emniyet yetkilileri tarafından spekülatif açıklamalar yapılırken,<sup>73</sup> savcılıklar tarafından usulen açılan soruşturmaların ciddi ve kapsamlı soruşturmalar olduğu kuşkuludur. Nitekim, daha önce değinilen iki olay dışında, yargılanan ya da cezalandırılan kişilerin bulunduğu ilişkin herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.<sup>74</sup> Öte yandan, tanıkların bulunduğu bazı "kayıp" olaylarında, "kayıp" yakınlarına herhangi bir iddiada bulunmalarını önlemeye yönelik tutanaklar imzalatıldığı belirtilmektedir.<sup>75</sup>

#### 6. "Kayıp" yakınlarının durumu bakımından

Türkiye'de "kayıp" yakınları, tıpkı "kayıp"lar gibi, türdeş bir grup oluşturmamakla birlikte, karşı karşıya kaldıkları kötü davranış ve baskı büyük ölçüde aynıdır. Zorla kaybedilen yakınlarının akıbetini öğrenmek, cesedi bulunan yakınlarına otopsi yaptırabilmek, cenaze törenini yapabilmek, failleri açığa çıkarabilmek için uğraşan ve bu süreçte en hafifinden ilgisizlik,<sup>76</sup> ama çoğu zaman kötü davranışla karşılaşan bu kişiler, bu çabalarında ısrarlı oldukları takdirde çeşitli yöntemlerle sindirilmeye çalışılmaktadır. İleride inceleneyeceği gibi, Türkiye'de "kayıp"lara karşı benimsenen genel tutuma uygun olarak, kamuoyunda "kayıp"lar konusunda bir duyarlılık oluştuğunda, bakanlarla, başbakanla görüşmeyi başarabilseler de, çoğunlukla yerel düzeydeki yetkililerle karşı karşıya olan bu kişilere adeta birer suçlu gibi davranılmaktadır. Bunlar, yakınlarının

<sup>72</sup>Örneğin, 1993 yılında, "adalet namına" kaynak isteyen Adli Tıp Kurumu'na, 8 milyarlık bütçe talebine karşılık 300 milyon tahsis edildiği basına yansımıştır. *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1993. Ankara Adli Tıp'ta fotoğraf makinesi bulunmadığı için kimsesiz cesetlerin eşkal kaydı alınarak gömüldüğü ortaya çıkmıştır. *Evrensel*, 15 Haziran 1995.

<sup>73</sup>En çok başvuru yapılan açıklama, "iç hesaplaşma" iddiasıdır. Örneğin, HEP'in eski Ankara İl Başkanı Avukat Faik Candan'ın 2 Aralık 1994 günü, bürosundan ayrıldıktan sonra zorla kaybedilmesinin ve 14 Aralık'ta Balâ yakınlarında öldürülmüş bulunmasının ardından, emniyet yetkilileri cinayetin bir "iç hesaplaşma" olduğu varsayımı üzerinde durulduğunu, bir avukat arkadaşının bu yönde ifade verdiğini açıklamaktadır. *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1994. Ancak, sözkonusu kişi, verdiği ifadeyi açıklayarak, ifadesinin bu biçimde yorumlanmasına karşı çıkmaktadır. Özgür Ülke, 19 Aralık 1994.

<sup>74</sup>"Faali Meçhul Siyasal Cinayetler" raporunda, bu duruma da değinilerek, savcılıkların, gazete ve kitaplarda yer alan iddiaları normal vatandaş gibi okuyup geçmekle yetinemeyeceği, bu konuda işlem yapmaları gerektiği hatırlatılmaktadır. *Sekizinci Bölüm*, s. 9-10.

<sup>75</sup>Örneğin, 22 Kasım 1993'te askerler tarafından gözaltına alındığı ileri sürülen Üzeyir Kurt'un ailesi, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na başvurduktan sonra, köylülere "köyümüzü PKK yaktı" diye zorla kağıt imzalatıldığını, kendilerinin de "oğlumuzu teröristler öldürdü" diye kağıt imzalamaya zorlandıklarını söylemektedir. Özgür Ülke, 29 Aralık 1994.

<sup>76</sup>İçişleri Bakanlığının bu ilgisizliği gidermek üzere, "kayıp iddiasında bulunan kişileri çağırarak dinleyin" diye talimat verdiği basına yansımıştır. *Evrensel*, 14 Haziran 1995.



"kayıp" olmadığını, yurtdışına çıktığını,<sup>77</sup> örgütleri tarafından kaçırıldığını<sup>78</sup> ya da adi bir cinayete kurban gittiğini kabul etmeye zorlanmakta,<sup>79</sup> kabul etmeyenler suçlanmakta, bazen sorunun üzerine gitmemeleri için tehdit edilmektedir.<sup>80</sup> Cenaze törenlerinin yapılmasında güçlükler çıkarılmakta, bazı "kayıp" lar ailelerine bile haber verilmeden gömülürken,<sup>81</sup> "güvenlik" gerekçesiyle bazılarının ana babası dışında kimse alınmamakta,<sup>82</sup> ya da tören yapılmasında çeşitli güçlükler çıkarılmaktadır.<sup>83</sup>

"Kayıp" yakınlarının seslerini duyurmak ve kamuoyunun dikkatini bu soruna çekmek için yaptıkları toplantı, gösteri, oturma eylemi gibi eylemler de, yasaklama ya da zor kullanarak dağıtma yoluyla engellenmeye çalışılmaktadır; bu eylemlerde dayak ve gözaltı olağan uygulama niteliğindedir.<sup>84</sup> "DGM'nin inzibatını bozmak" suçundan tutuklanarak bir ay hapisle cezalandırılan "kayıp" yakınlarının varlığı ise, bu kötü davranışın yalnızca güvenlik güçlerine özgü olmadığını göstermektedir.<sup>85</sup> Öte yandan, çok az sayıda olmalarına karşın, "kayıp" avukatlarının da çeşitli baskılarla karşılaştığı görülmektedir.<sup>86</sup>

<sup>77</sup>Örneğin, Hüseyin Toraman'ın tutuklanan eşi, cezaevinden yaptığı basın açıklamasında, polislerin kendisini Hüseyin Toraman'ın yurtdışında olduğuna dair ifade vermeye zorladıklarını söylemektedir, *Türkiye İnsan Hakları Raporu 1992*, s. 113.

<sup>78</sup>Örneğin, Kenan Bilgin'in ağabeyi, "kayıp" iddiasını reddeden polisleri tanıkların varlığını hatırlattığında "Sizin kafanızı yıkamışlar, polis böyle şey yapmaz. Örgütünün kaçırmadığını nereden biliyorsunuz?" diye tepki gösterdiklerini açıklamaktadır, *Evensel*, 14 Haziran 1995.

<sup>79</sup>Örneğin, İsmail Hakkı Kocakaya'nın yakınlarının karşılaştığı davranış: Kocakaya'nın zorla alınıp götürüldüğü sırada yanında olan iki kardeşi ve oğlu, Jandarma Komutanlığı'nda sekiz saat süreyle sorgulandıklarını, sorgu sırasında yalancılıkla ve konuyu saptırmakla suçlandıklarını, yüzleştirme isteklerinin kabul edilmediğini ve konunun adi bir olay olduğunu kabul etmeye zorlandıklarını açıklamışlardır, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1991.

<sup>80</sup>Örneğin, 12 Ocak 1994'te köyünden alınıp götürülen Cemile Şanık'ın babası, "Bu olayı Özgür Gündem'e haber verersen sonun kötü olacak" diye tehdit edildiğini, 10 Şubat'ta da kızının cesedinin bulunduğunu açıklamaktadır, *Özgür Gündem*, 16 Şubat 1994.

<sup>81</sup>Örneğin Vedat Aydın polis tarafından gömüldüğünden, ikinci kez cenaze töreni yapılmıştır, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1991.

<sup>82</sup>Örneğin Cemal Akar'ın cenaze törenine ailesi dışındaki yakınlarının katılması engellenmiştir, *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1993.

<sup>83</sup>Örneğin, 25 Kasım 1993'te evinin önünden kaçırılan ve ertesi gün cesedi bulunan Şevket Epözdemir'in "En geç saat 24:00'e kadar gömülecek" talimatı yüzünden erkene alınan cenaze törenine katılanların kameraya alınarak tek tek arandığı belirtilmektedir, *Özgür Gündem*, 28 Kasım 1993.

<sup>84</sup>Örneğin, bak. "Kayıp ailelerine dayak", *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1995.

<sup>85</sup>1992'de zorla kaybedilen Hasan Gülünay'ın eşi 1995 "kayıp"larından Hasan Ocak'ın annesiyle birlikte bir ay hapis cezası almıştır, *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1995.

<sup>86</sup>M. Şerif Avşar davasının avukatı, "kimliği belirsiz kişiler" tarafından tehdit edildiğini açıklamaktadır, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1994; Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'ndaki Üzeyir Kurt olayının avukatlarından biri de tutuklanmıştır, *Özgür Ülke*, 29 Aralık 1994.

## C. TÜRKİYE'DE "KAYIP" İDDİALARINA KARŞI ALINAN TUTUMLAR

### 1. Suskunluk

Türkiye'de "kayıp" iddiaları karşısında benimsenen genel tutum, bu iddiaları "görmemek, bilmemek, duymamak"tır.

Devlet yetkililerinin büyük çoğunluğu "kayıp" iddiaları karşısında, doğrudan kendilerine yönelik bir soru ya da suçlama olmadıkça, olumlu ya da olumsuz görüş bildirmekten kaçınmaktadırlar. Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu üyeleri, yüksek yargı organlarının başkan ve üyeleri, MGK, Genelkurmay Başkanı ve diğer yüksek rütbeli askerler, tanınmış savcılar, yüksek bürokratlar gibi, Türkiye'nin her tür sorunu üzerine görüşlerini belirtmekten kaçınmayan devlet yetkilileri, "kayıp" iddiaları karşısında suskundur.

Programlarında ve seçim vaatlerinde hukuk devletine, insan haklarına, demokrasiye büyük yer ayıran siyasal partilerin, tüzüklerinde demokrasi, çağdaşlık gibi amaçlara yer veren derneklerin ve benzeri çeşitli baskı gruplarının büyük çoğunluğu da "kayıp" iddialarını görmezden gelmektedir.

İnsan hakları alanında çalışmalar yapan bazı kuruluş ve organlar da, "kayıp" iddiaları karşısında suskundur. Örneğin, İnsan Hakları Yüksek Danışma Kurulu'nun açıklanan gündemi ve faaliyetleri arasında "kayıp"lar konusu yoktur. Üniversitelere gelince, son dönemlerde insan hakları alanındaki dışa dönük çalışmaların, örneğin avukatlara, polise insan hakları eğitimi verme türü faaliyetlerin arttığı bu kurumlarda, Türkiye'deki diğer insan hakları ihlalleri konusunda olduğu gibi "kayıp"lar konusunda da herhangi bir çalışma yapılmadığı görülmektedir.

Basın yayın organlarının tutumu ise, daha önce değinildiği gibi, "kayıp" iddialarına genel olarak yer vermeme, ancak bazen 'sansasyonel' bir boyut kazandığında haber olarak vermedir. Bu durumda da, bilgilendirmeden çok, yanlış bilgilendirmenin ağır bastığı görülmektedir.

### 2. Yadsıma

"Kayıp" iddialarıyla ilgili olarak kendilerine soru yönelilen ya da sorumlulukları hatırlatılan üst düzeydeki devlet yetkililerinin ise bu iddiaları yadsıma tutumunu benimsedikleri görülmektedir. Bu tutumun en çarpıcı örneği, dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in, kendisinden yakınlarının bulunmasını isteyen "kayıp" ailelerine verdiği "Çocuğun cebimde mi çıkarıp vereyim?" yanıtıdır.<sup>87</sup> Bu sorunla doğrudan ilgili olan içişleri bakanları da, basına ve Meclis'te verilen soru önergelerine karşı genel olarak yadsıma tutumu içindedirler. Bu yetkililer, "kayıp olduğu iddia edilen şahsın nezaret altına alındığına dair bilgi ve belgenin mevcut olmadığı" açıklamalarıyla yetinmekte,<sup>88</sup> bu

<sup>87</sup> Cumhuriyet, 10 Kasım 1992.

<sup>88</sup> Örneğin, 7 Ağustos 1993'te ortadan kaybolan, bir tanışın İstanbul Emniyeti'nde gördüğünü ileri sürdüğü ve hala "kayıp" olan Özgür Gündem muhabiri Aysel Malkaça'ya ilişkin açıklama için bak. Özgür Gündem, 29 Ekim 1993.

"kayıp"ların bulunması için nasıl bir araştırma yapıldığına, tanıkların dinlenip dinlenmediği gibi konulara açıklık getirmemektedir. Emniyet yetkilileri de bu iddiaları "tamamen asılsız, maksatlı ve düzmece" olarak nitelendirmekte,<sup>89</sup> ama cesedi bulunanlar da dahil hiçbir "kayıp"a ilişkin somut bilgi vermemektedirler.

Resmi kurumlar da, soruna ilişkin açıklama yapılması gerektiğinde, bu iddiaları yadsıma yolunu seçmektedir. Örneğin, Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Af Örgütü'nün 1994 Türkiye raporundaki "kayıp" iddialarına karşı, bu kişilerin büyük çoğunluğunun gözaltına alınan, ama delil yetersizliğinden salıverilen kişiler olduğunu, ayrıca PKK'nin yılda 15-20 bin kişiyi Avrupa ülkelerine soktuğunun da bilindiğini açıklamıştır.<sup>90</sup> Uluslararası Af Örgütü'nün 1995 raporuna ilişkin olarak Dışişleri Bakanlığı'nca yapılan açıklamada ise, "kaybolma konusundaki iddiaların doğrulanabilmesi için adı geçenlerin komşu ülkelerde üslenen PKK içinde olup olmadığı veya Batı Avrupa ülkelerine sığınıp sığınmadığını bilmek gerekir" denmektedir.<sup>91</sup>

### 3. Karşı suçlama ve gözdağı

Yadsıma tutumu son tahlilde gelip "Devlet cinayet işlemez" savına dayandığından<sup>92</sup> ve bu savın tek başına hiçbir hukuksal ve reel değeri bulunmadığından, "kayıp" iddialarının yadsınmasına çoğu zaman karşı suçlama tutumu eşlik etmektedir. Örneğin, Dışişleri Bakanlığı'nın yukarıda değinilen son açıklamasında, Uluslararası Af Örgütü'nün "PKK ile temas halinde" olduğu ve terörist şiddeti mazur gösterdiği belirtilmektedir.<sup>93</sup> Basına yansıdığı kadarıyla, bu tutum yalnızca Uluslararası Af Örgütü'ne yönelik olmayıp, insan hakları konusunda benimsenen yeni stratejinin sonucudur: Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Emniyet Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı ve İnsan Hakları Bakanlığı temsilcilerinin katıldığı belirtilen bir koordinasyon toplantısında, Batı'dan gelen eleştirilerin, "samimi eleştiriler" ve "PKK yanlısı eleştiriler" olarak iki gruba ayrılması, samimi eleştiriler yöneltten çevrelerle yakınlaşılarak her türlü işbirliğine gidilmesi, PKK yanlısı eleştiriler yöneltten çevrelere karşı ise "ayrımçı bir politika" izlenmesi ve bu çevrelerin PKK ile işbirliği içerisinde olduğunun ilan edilmesi kararlaştırılmıştır.<sup>94</sup>

İçişleri Bakanlığı da karşı suçlamada bulunmaktan kaçınmamaktadır. Soru önergelerine verilen yanıtlarda, "kayıp olduğu iddia edilen şahsa rastlanmadığı" açıklamasına, "bu iddialar yasadışı bölücü örgütlerin propagandasını yapmaya yönelik iddialardır" türü suçlamalar eşlik etmektedir.<sup>95</sup> Buna uygun olarak, OHAL Bölge Valisi

<sup>89</sup>Cumhuriyet, 3 Ocak 1993.

<sup>90</sup>Yeni Yüzyıl, 9 Şubat 1995.

<sup>91</sup>Cumhuriyet, 8 Temmuz 1995.

<sup>92</sup>Bu sava, özellikle tanıkların ya da kanıtların bulunduğu durumlarda veya kamuoyunda bir tepki olduğu dönemlerde gerek Cumhurbaşkanı'nın, gerekse içişleri bakanlarının sık sık başvurduğu görülmektedir, örn. Cumhuriyet, 25 Haziran 1994, 7 Haziran 1995.

<sup>93</sup>Cumhuriyet, 8 Temmuz 1995.

<sup>94</sup>Hürriyet, 2 Temmuz 1995.

<sup>95</sup>Hasan Gülünay için verilen soru önergesine yanıt için bak. Özgür Gündem, 18 Ekim 1992.

de bu iddiaların güvenlik güçlerini güç durumda bırakmak için ortaya atıldığını söylerken, bu iddiaları ileri sürenleri güvenlik güçlerini yıpratmakla suçlamaktadır.<sup>96</sup>

Bu resmi tutuma zaman zaman bazı basın organları ve sivil kuruluşların da çeşitli dozlarda olmak üzere katıldığı görülmektedir. "Kayıp" yakınlarını "terörün kuklaları", "ne idüğü belirsiz insanlar", "polis katilleriyle eylem yapanlar" olarak niteleyen basın organlarının<sup>97</sup> yanı sıra, "kayıp"ları, "PKK içindeki çekişmelerden dolayı, PKK'ya veya davaya ihanet ettiği, gözaltında güvenlik kuvvetlerine bilgi sızdırdığı gerekçeleriyle PKK tarafından öldürülüp yok edilenler gözaltında kayboldular diye lanse edilebilmektedir" diye açıklayan ve "kayıp" iddialarını PKK'nin sahte bilgi ve belgeleriyle bağlantılandıran yayınlar bulunmaktadır.<sup>98</sup>

Karşı suçlamalara bazen gözdağı da eşlik etmektedir. Emniyet Genel Müdürü'nün "Bugün ülkemizde insan hakları diye terörist haklarını savunur hale gelenler var. Benim polisim, askerim şehit düşerken bunların insan haklarından söz etmeye hakkı yoktur. İki binli yıllara girerken bu filmin yeniden vizyona girmesine asla müsaade etmeyiz" sözleri<sup>99</sup> genel olarak insan haklarının ihlal edildiğini iddia eden herkese karşı genel bir gözdağı niteliğindedir. İstanbul Emniyet Müdürü ise "kayıp" iddialarına ilişkin olarak sarfettiği "Bazı çatlak sesler çıkıyor, polisi gereksiz yere suçluyor. Polis enayi mi bir kişiyi öldürsün, ne çıkarı olur. Attıkları adımlara dikkat etsinler" sözleriyle bu genel mesajı somutlaştırmaktadır.<sup>100</sup>

#### 4. Duyarlılık

Böyle bir ortamda, "kayıp" iddiaları karşısında görece duyarlı bir tutum benimseyen ender yetkililerden biri, bu iddiaları araştırmak üzere TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu bünyesinde bir alt komisyon kurulmasını sağlayan TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk olmuştur. Ancak bu alt komisyonun, meclis komisyonlarının genelde son derece sınırlı olan yetkisi ve belki de "kayıp" yakınlarının itirazına yol açan bileşimi<sup>101</sup> nedeniyle, tamamlanarak açıklanmış bir çalışması bulunmamaktadır.<sup>102</sup> Bu alt komisyon kurulmadan önce yine TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu bünyesinde oluşturulan bir kurulun Hüseyin Toraman'ın zorla kaybedilmesine ilişkin

<sup>96</sup>Cumhuriyet, 5 Mayıs 1995.

<sup>97</sup>Akşam gazetesinin 14 Haziran 1995 günü sayısından aktaran, Evrensel, 16 Haziran 1995.

<sup>98</sup>Türk Demokrasi Vakfı, Demokrasi, İnsan Hakları ve Terör Üçlüsünde Türkiye, yazarı yok, tarih yok, yayın yeri yok, s. 17.

<sup>99</sup>Yeni Yüzyıl, 18 Temmuz 1995.

<sup>100</sup>Yeni Yüzyıl, 19 Mayıs 1995.

<sup>101</sup>"Kayıp" yakınları, bu komisyona kendilerinden de bir temsilcinin ya da bir avukatın katılmasını istemişler, Özgür Gündem, 14 Kasım 1992; ayrıca Maraş katliamı sanıklarından olan bir milletvekilinin bu komisyonda yer almasını protesto etmişlerdir, Cumhuriyet, 13 Kasım 1992.

<sup>102</sup>TBMM İHK Başkanı Sabri Yavuz, 1994 yılında bu durumu, "Ama beyler, çok da kolay değil bunlar. O onu şahit gösteriyor, o onu. Bakacağız, sıraya koyacağız. Daha 8 kişi ile ilgili araştırmayı sonuçlandıramadık. Resmi makamlar 'devletin elinde o konuya ilişkin bilgi yok' diyorlar" sözleriyle doğrulamaktadır, Özgür Gündem, 1 Mart 1994.

araştırması, bu konuda açıklanan tek araştırma olarak kalmıştır.<sup>103</sup> Bu raporda, "kayıp" olduğu iddia edilen Hüseyin Toraman'ın bulunamadığı sonucuna varılmaktadır.<sup>104</sup>

İnsan haklarından sorumlu devlet bakanları da, "kayıp" iddiaları karşısında görece duyarlı bir tutum benimsemektedir. Ancak bu duyarlılık, bu iddiaların soruşturulması konusunda herhangi bir gelişmeye yol açmamıştır. Bu konuda bu makam tarafından atılan en önemli adım, "kayıp"ların cesetlerinin bulunmasında Adli Tıp Kurumu'nun önemli bir rol oynayabileceğinin anlaşılması olmuştur. İnsan haklarından sorumlu devlet bakanı Algan Hacaloğlu, iki "kayıp"ın, yakınlarının çabasıyla Adli Tıp kayıtları sayesinde kimsesizler mezarlığında bulunmasından sonra, bu kurumda bulunan kimsesizler dosyasını "incelemeye" almıştır.<sup>105</sup> Ancak, sonuçları üç ay sonra açıklanan bu incelemeden bilinmedik bir sonuç çıkmamıştır: Bakan, son on yedi ayda sadece İstanbul'da kimliği belirlenemeyen 290 cesedin kimsesizler mezarlığına gömüldüğünü, bu ölümlerin üçte birinin toplum vicdanını rahatsız eden "şüpheli cinayetler" olduğunu, 80 kişinin işkence sonucu öldüğünün çok açık olduğunu söylemiş, bununla birlikte amacının kamuoyu yaratmak, basını ve kamuoyunu harekete geçirmekle sınırlı olduğunu bildirmiş, "kayıp" ailelerine kimseye güvenmeden kendi "kayıp"larını aramaları tavsiyesinde bulunmuş ve emniyetin bu olaylardaki rolünün ne olduğu sorusuna "Buna cevap veremem. Yorumu size bırakıyorum. Nasıl istiyorsanız öyle düşünün; cevabı da yorumu da kendiniz bulun" yanıtını vermekle yetinmiştir.<sup>106</sup>

## SONUÇ

Velasquez Rodriguez, 12 Eylül 1981'de Honduras Silahlı Kuvvetleri'nden bir ekip tarafından gözaltına alınmıştır ve o tarihten beri "kayıp"tır. Aşağıdaki alıntı, bu olaya bakan Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararına ilişkin bir incelemeden aktarılmıştır:<sup>107</sup>

"... bu tür vak'alarda, somut ihlal olgusu ile devletin sorumluluğu arasında doğrudan ve açık bir bağ kurmaya elverişli veriler ya da kanıtlar bulunamamaktadır. Kayıp kişiler olgusu, bölgede, özellikle bir yöntem olarak siyasal muhaliflerin ortadan kaldırılması amacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Olayda mağdur, bazı görgü tanıklarının da saptadığı üzere, sivil giyimli ve silahlı birkaç kişi tarafından plakasız bir araca sokularak götürülmüştür. ... kişilerin kaybolması pratiği her türlü kanıtın ortadan kaldırılması amacıyla yeğlendiğinden, bir kez/bu pratik (yani kişinin kaybolduğu) saptanmışsa, artık o kişinin kaybı olgusu, karineler ve genel nitelikli verilerle kanıtlanabilecektir... Mahkeme, şu gerçeklerin kanıtlanmış olduğu hükmünü vermiştir: I) 1981-1984 arasında, çoğu bir daha hiç geri dönmeyen, 100 ila 150 arasında kişi kaybolmuştur; II) Honduras halkı, kişilerin kaçırılması ve daha sonra kaybolmasının askerler, polis ya da onların emri altındaki ajanlarca yürütüldüğü konusunun kamunun malumu olduğu görüşündedir; III) Kişilerin kaybolması sistemli bir pratiktir; genellikle Honduras yönetimince devletin güvenliğini

<sup>103</sup> Cumhuriyet, 12 Kasım 1992.

<sup>104</sup> 1992/1 esas ve 1992/1 karar no.lu raporda, oturduğu evdeki son kiracının Ermeni olmasına dayanılarak Toraman'ın Ermeni örgütleriyle bağlantısının olabileceğine dikkat çekilmiş ve Toraman'ın yurtdışına çıkmış olabileceği kanısı belirtilmiştir.

<sup>105</sup> Cumhuriyet, 23 Mayıs 1995.

<sup>106</sup> Yeni Yüzyıl, 26 Ağustos 1995.

<sup>107</sup> Mehmet Semih Gemalmaz, Yaşam Hakkı ve İşkence Yasağı, İstanbul, Kavram Yayınları, 1993, s. 96-97.

tehdit ettiği düşünülen bireyler, bu pratiğin mağduru olmuştur; kaçırılmaların karakteristiği bunların askeri yetkililerce yürütüldüğü izlenimini vermektedir; bazı hallerde kaçırma eylemlerini bizzat resmi üniformalı silahlı kuvvetler personeli gerçekleştirmiştir; kaçırılan kimselerin gözleri bağlanmakta, sorgulanmakta, işkence görmekte ve sıklıkla da öldürülmektedir... Mahkemeye göre, kitlesel ve sistemli insan hakları ihlallerinin bulunduğu ülkelerin bir özelliği de etkili iç hukuk yollarının yer almamasıdır. Bu konuda Honduras Yasama Meclisi üyelerinin, avukatların, mağdurların, mağdur yakınlarının ve çok sayıdaki gazete haberinin sunduğu veriler ve tanıklıklar, kanıt için yeterli görülmüştür. Ayrıca, bu alanda çalışan avukatların baskıya uğradığı, gözetim merkezlerinde denetim yapmak girişiminde bulunan yargıçlara izin verilmediği, asker ya da polis güvenlik güçleri personeline karşı kayıp kişiler pratikleri nedeniyle açılan kovuşturmanın yürütülmediği yahut yönetimce ört-bas edildiği, tanıkların ayrıca baskıya maruz kaldığı saptamalarını yapan Mahkeme, sonuçta, Honduras'taki asker ve polis görevlilerin, yönetimin ve hatta yargının bu ülkede kişilerin kaybolması pratiğini önleyecek, olayları soruşturacak ya da sorumluları cezalandıracak bir yetkiye sahip olmadığını yahut böyle bir yetkisi bulunmakla beraber bu doğrultuda tasarrufta bulunmayı reddettiğinin kanıtlandığını hükme bağlamıştır."

Mahkemenin, bu dolaylı ve genel nitelikli kanıtlar ışığında, Rodriguez'in kaybolmasının, kamu görevlilerinin koruması altındaki ajanlar tarafından gerçekleştirildiği, ayrıca, gerçek böyle olmasaydı bile, bu eylemleri önlememiş, soruşturmamış ve yaptırma bağlamamış olması nedeniyle yine Honduras yönetiminin sorumlu olduğu kararına vardığı belirtilmektedir.<sup>108</sup>

Bu karar, zorla kaybetme eylemlerinin insan hakları hukuku bağlamında nasıl yorumlanıp mahkum edildiğine mükemmel bir örnek oluşturmaktadır. Türkiye'de "kayıp" iddialarına ilişkin olarak yalnızca bu yazıda ele alınan veriler bile, yakında benzeri kararların Türkiye bakımından da verileceğini göstermektedir. Ancak bu öngörünün gerçekleşmesi ile Türkiye'deki zorla kaybetme eylemlerinin sona ereceğini ya da azalacağını söylemek güçtür.

Bu yazıda incelenen veriler, Türkiye genelinde yaygın ve sistemli bir zorla kaybetme uygulamasından söz etmeye izin vermese de, belirli bölgeler özelinde zorla kaybetmelerin sistemli ve yaygın olarak uygulandığını ortaya koymaktadır. Yine yalnızca bu verilerden yola çıkarak, Türkiye'deki zorla kaybetme eylemlerinin, merkezi/hiyerarşik bir uygulama olmadığı, yerel ya da bölgesel inisiyatifle yürütülen farklı uygulamalar biçiminde gerçekleştirildiği söylenebilir. Ancak, bu uygulamalar dizisinin, gerek sona erdirilip cezalandırılması için hiçbir önlem alınmaması, gerekse bunları özendirici bir meşruiyet zeminini yaratmaya yönelik bir tutum geliştirilmesi nedeniyle, merkezi düzeyde en azından hoşgörülendiği anlaşılmaktadır. Bu durumda, köklü bir tutum değişikliği gerçekleşmedikçe, "kayıp" iddialarının artarak süreceğini söylemek kehanet olmayacaktır.

<sup>108</sup>Gemalmaz, agy, s. 97.

**EK: "KAYIP" İDDİALARI: 1991-1994**

**1991**

- Agit Akibe-İbrahim Demir (11.12.1991, Şırnak; öldürüldü)  
Hamit Temel (19.10.1991, Hakkari; öldürüldü)  
Hüseyin Toraman (27.10.1991, İstanbul; "kayıp")  
İbrahim Gündem (25.09.1991, Diyarbakır; "kayıp")  
İbrahim Sarıca (18.06.1991, Şırnak; öldürüldü)  
İsmail Hakkı Kocakaya (23.11.1991, Diyarbakır; öldürüldü)  
İsmail Yiğit (28.08.1991, Mardin; öldürüldü)  
Murat Özsat (23.11.1991, Antep; öldürüldü)  
Vedat Aydın (05.07.1991, Diyarbakır; öldürüldü)  
Yusuf Erişti (14.03.1991, İstanbul; "kayıp")

**1992**

- Abdüselam Tunç (19.12.1992, Mardin; öldürüldü)  
Ayhan Efeoğlu (06.10.1992, İstanbul; "kayıp")  
Durmuş Çaylak (09.02.1992, Muğla, "kayıp")  
Harbi Arman (20.01.1992, Muş; öldürüldü)  
Hasan Gülünay (20.07.1992, İstanbul; "kayıp")  
Hüseyin Yaman (04.05.1992, İstanbul; "kayıp")  
Mehmet Demir (10.01.1992, Siirt; "kayıp")  
Mehmet Ertak (22.08.1992, Şırnak; "kayıp")  
Namık Erkek (19.12.1992, Mersin; "kayıp")  
Soner Gül (04.05.1992, İstanbul; "kayıp")  
Tuğrul Özbek (09.10.1992, İstanbul; yaşadığı öğrenildi)

**1993**

- Abdurrahman İbin-Şakir İbin-Celal Yanık (23.11.1993, Mersin; öldürüldü)  
Abdülvahap Timurtaş (14.08.1993, Şırnak; "kayıp")  
Ahmet Cem Ersever (26.10.1993, Ankara; öldürüldü)  
Ahmet Çakıcı (08.11.1993, Diyarbakır; "kayıp")  
Ahmet Kalpar (07.12.1993, Urfa; "kayıp")  
Ahmet Şahin (18.03.1993, Diyarbakır, "kayıp")  
Ali Kırlangıç (07.03.1993, İstanbul, "kayıp")  
Aysel Malkaç (07.08.1993, İstanbul; "kayıp")  
Cemal Akar (25.01.1993, Erzincan; öldürüldü)  
Dodo Tekin (04.08.1993, Mardin; öldürüldü)  
Emin Kaya (27.12.1993, Şırnak; öldürüldü)

- Erdoğan Şakar (13.08.1993, İstanbul; "kayıp")  
 Faik Kevci (08.12.1993, Urfa; "kayıp")  
 Ferhat Tepe (28.07.1993, Bitlis; öldürüldü)  
 Fesih Avşar (20.11.1993, Batman; "kayıp")  
 Fethi Yıldız (10.09.1993, Şırnak; öldürüldü)  
 Hüseyin Taşkaya (16.12.1993, Urfa; "kayıp")  
 İbrahim Akıl-Halit Özdemir-M. Salih Demirhan-Hamdi Şimşek-Hikmet Şimşek-Şemdin  
 Culaz (14.06.1993, Şırnak; "kayıp")  
 İbrahim Toğuç (07.07.1993, Mardin; "kayıp")  
 Kadir Elmas (23.09.1993, Mardin; öldürüldü)  
 Kemal Canpolat (31.10.1993, Diyarbakır; öldürüldü)  
 Kerim Geldi (05.06.1993; öldürüldü)  
 M. Emin Bingöl (23.10.1993, Muş; öldürüldü)  
 Mahmut Demir (18.09.1993, Şırnak; öldürüldü)  
 Mecit Baskın (29.09.1993, Ankara; öldürüldü)  
 Mehmet Salih Akdeniz-Behçet Tutuş-Abdo Yamuk-Nusrettin Yerlikaya-Hasan Abar-  
 Mehmet Şerif Abar-Balrı Şimşek-Mehmet Şah Atalay-Turan Demir-Behçet Taş-  
 Celil Aydoğdu (09.10.1993, Diyarbakır; "kayıp")  
 Mehmetşah İkincisoy (22.11.1993, Diyarbakır; öldürüldü)  
 Metin Can-Hasan Kaya (21.02.1993, Elazığ; öldürüldü)  
 Serhan Denmen (10.09.1993, İstanbul; "kayıp")  
 Şevket Epözdemir (25.11.1993, Bitlis; öldürüldü)  
 Üzeyir Kurt (21.11.1993, Diyarbakır; öldürüldü)  
 Zeki Yalçın (23.12.1993, Hakkari; öldürüldü)

#### 1994

- Kerim Tek (02.07.1994, Siirt; öldürüldü)  
 Abdülbaki Nayman (13.12.1994, Batman; öldürüldü)  
 Abdülkadir Çelikkilek (14.12.1994, Diyarbakır; öldürüldü)  
 Ahmet Kıran-Ayşe Kıran (11.09.1994, Şırnak; öldürüldü)  
 Ali Bulut (22.07.1994, Şırnak; öldürüldü)  
 Ali Efeoğlu (05.01.1994, İstanbul; "kayıp")  
 Ali Tekdağ (14.11.1994, Diyarbakır; "kayıp")  
 Aslan Yıldız-Müslüm Kavut (13.10.1994, Tunceli; öldürüldü)  
 Ayhan Uzala (29.11.1994, İstanbul; salıverildi)  
 Bayram Bal-Hamit Bal (16.11.1994, Mardin; öldürüldü)  
 Behçet Cantürk-Recep Kuzu (12.01.1994, İstanbul; öldürüldü)  
 Cemile Şanık (12.01.1994, Bitlis; öldürüldü)  
 Cüneyt Aydınlar (20.02.1994, İstanbul; "kayıp")



Ekrem Bulut-Ramazan Bulut-Fahri Bulut-Ali Bulut-Mustafa Bulut (14.05.1994,  
Diyarbakır; "kayıp")

Erdiñ Başer (03.03.1994, Diyarbakır; öldürüldü)

Faik Candan (02.12.1994, Ankara; öldürüldü)

Fethi Yıldırım (05.01.1994, Urfa; "kayıp")

Hacı Naif Ummaz (06.06.1994, Urfa; öldürüldü)

Hacı Şerif Ökmen (20.10.1994, Mardin; öldürüldü)

Halil Alpsyoy (12.05.1994, İstanbul; öldürüldü)

Halil Basma (08.07.1994, Batman; öldürüldü)

Hüseyin Koku (20.10.1994, Maraş; öldürüldü)

İkram İpek-S. İ.-Seyithan Yolar (18.05.1994, Diyarbakır; "kayıp")

İkram Mihyas (05.07.1994, İzmir; öldürüldü)

İsmail Ağaya (29.05.1994, Batman; "kayıp")

İsmail Bahçeci (24.12.1994, İstanbul; "kayıp")

Kadri Yılmaz (01.05.1994, Diyarbakır; öldürüldü)

Kamil Gündoğan (29.04.1994, Diyarbakır; öldürüldü)

Kasım Alpsyoy (18.05.1994, Adana; "kayıp")

Kenan Bilgin (12.09.1994, Ankara; "kayıp")

Kerem Gencer (16.01.1994, Bitlis; öldürüldü)

Mehmet Akdeniz (20.02.1994, Diyarbakır; "kayıp")

Şerif Avşar (22.04.1994, Diyarbakır; öldürüldü)

Mehmet Şen (26.03.1994, Antep; öldürüldü)

Memduh Ökmen (06.05.1994, Mardin; "kayıp")

Murat Aslan (10.06.1994, Diyarbakır; "kayıp")

Mustafa Günkan (18.08.1994, Diyarbakır; "kayıp")

Namık Erdoğan (09.05.1994, Ankara; öldürüldü)

Nazım Babaoğlu (12.03.1994, Urfa; "kayıp")

Necati Aydın-Mehmet Ay (18.03.1994, Diyarbakır; öldürüldü)

Nimet Barut (06.05.1994, Diyarbakır; öldürüldü)

Piro Ay (16.05.1994, Mardin; "kayıp")

Ramazan Elçi (10.02.1994, Şırnak; öldürüldü)

Reşit Posat (26.01.1994, Şırnak; öldürüldü)

Savaş Buldan-Hacı Karay-Adnan Yıldırım (03.06.1994, İstanbul; öldürüldü)

Şeyhmus Yavuz 11.03.1994, Diyarbakır; öldürüldü)

Yusuf Ekinci (24.02.1994, Ankara; öldürüldü)

Yusuf Tunç (09.02.1994, Mardin; "kayıp")

Zeki Yılmaz (21.02.1994, Hakkari; öldürüldü)

Zeynal Kürsep (24.03.1994, Batman; "kayıp")

Zeynel Bilgen (24.01.1994, Mardin; öldürüldü)